Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 18 (14218) ◆ 1990 чыл, январь 21, воскресенье ◆ 1925 чылда үндезилеттинген ◆ Өртээ 3 кеп.

Январь 21—делегей пролетариадының улуг башкызы болгаш баштыңчызы, Коммунистиг партияның үндезилекчиси, делегейде эң баштайгы социалистиг күрүненин тургузукчузу Владимир Ильич Ленинниң чырыткылыг турас каалының хүнү.

В. И. Ленинниң бо чуруун 1922 чылдың октябрь 4-те тырттырган.

СЭТА-ның фотохрониказы.

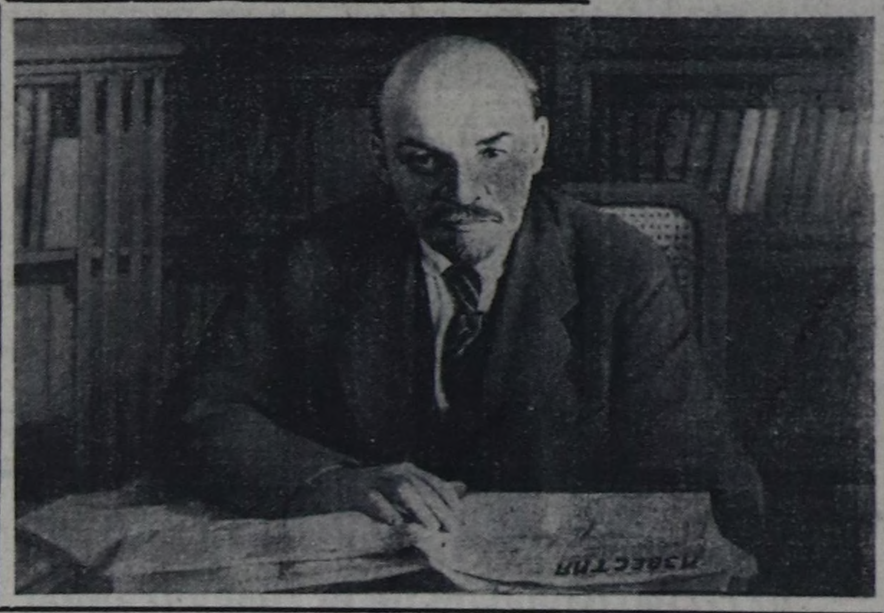

АК СЕТКИЛДИГ АЖЫЛДААР БОЛГАШ ЧУРТТААР

Ажылчын ажгының, тараачыннарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның Бүгү-эвилел чөвүлел хуралының киржикчилери чуртта ажыл-херектерниң байдалын, эде тургустунуушкунуң канчаар чоруп турарын сагышсыраашкын-биле сайгарып, чугаалажып турар. Ук чөвүлел хурал январь 19-та Москвага ажылын уламчылаан.

М. С. Горбачев эртеиги хуралды ажыдарының мурнунда Закавказьеде байдал дугайын хуралдың киржикчилеринге таныштырган. Ында байдал ам дээрезинде экиживээн, дүшкүүрлүг, чидиг боон артпышаан деп, ол чугаалаан. ДКАО-га болгаш өске-даа районнарга онза байдалды чарлаар дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Чарлыынга үштүүр хемчегларни боттандырып турар. Дүрген дуза чедирери-биле база шериглерни күштелдирери-биле Соңгу Кавказка кезек мобилизация кылганын шыны-биле чугаалаар херек, ол чорукка чон таарзынмаан, чүге дизе, Соңгу Кавказ хөй националдыг регион.

Ында байдал моон соңгаар улам хөрлээлевезин дээш эргежок чугула бүгүле хемчегларни алырын совет кижилер негеп турар деп, М. С. Горбачев уламчылаан. Бистер дүүн Азербайджанның болгаш Армениянның делегаттарының дилээнин ёзугаар оларның-биле беседа кылдывыс. Олар база аажок сагышсырап турар болду, боттандырып турар хемчеглерни деткивишаан, ук болуушкунну доктаадырын диледилер. Национал сагыш-сеткилди боттарының харамдык сорулгаларынга ажыглаарын ораддажын турар чамдык кижилер аңаа дыка-ла таарзынмайн, килеңнеп турарлар. Маңаа хамаарыштыр ийи республиканың делегаттарының болгаш бистиң бодалдарывыста карышкак чүве чок.

Бөлүк экстремистер, харыысалга чок авантюристер, чажытталчак экономиканың кордакчылары ийи улусту үптеп турар, оларга эде тургустунуушкун херек чок, эде тургустунуушкун оларны боостаалап турар болгай. Херектиң байдалы ындыг. Ынчалза-даа олар туктар тудуп алгаш, эде тургустунуушкунга удур чорбайн, харын национал сагыш-сеткилге халбактанып алгаш, дүшкүүрлүг чорукту хөрлээледирин ораддажып турар. Амгы үеде Азербайджанда экстремисчи күштер кижилерниң угаанмедерелин будап, аарыдыр боттарының талазынче чайгылдырбышаан, бүгү чүүлдер дээш Армениянын эвес, а Москваны буруудадып турар. Ийи улусту месилдештирер дээш бүгү чүвени Москва кылган деп буруудадып турарлар. Ынчангаш олар кандыг-даа арын-нүүр чок кижилер-дир.

Бүгү эвилелдиң быжыг туружунга даянмышаан, ийи улустарның эки күштерин каттыштырган, бүгү чүүлдерни боттарының туруштарынга тургузар херек. Оон башка хоржок, чүге дизе, Азербайджанны аңгылаар дээш бодалын боттандырып, Ислам Азербайджанны тургузар дээш хөделип турар күштер тыптып келген. Ынчалза-даа улус ону деткивейн турар. Оларның ыйыышкыны мындыг: кижилер ажылдаар дээрге ажылдатпас, транспортче чоруттас, өг-бүлелерге кыжанып турар.

Партия ТК, Дээди Советтиң Президиуму, совет чазак ийи республикаларның улустарынга кыйгырыгны кылган. Бис бүгү байдалды көрүп, ону шын үнелеп турар бис, ынчангаш дуза көргүзер, экстремистерниң халдаашкынындан кижилерни камгалаар дээш ажылдаар бис. Чидиг байдалды улам хөрлээлеппес дээш бүгү чүүлдерни кылыр бис. Экстремисчи элементилер чөңгээлерни кылып, суг дамчыдар хоорзаларны чаза тепсип, амыдырал хандырылгазының системаларын үреп турза-даа, бис ол бүгүнү барымдаалап хөделир бис.

Радиоүлетпүр министерствозунуң радиоэлектроника талазы-биле Казаньда эртем-шинчилел институдунуң директору **Ш. М. Чабдаров** бодунуң саналын шериг үлетпүрүн ажыглаарынга тураскааткан болгаш шериг үлетпүрүн ажыглаар дугайында хоойлу төлевилелин кыска хуусаада ажылдап кылыр херек деп саналдаан.

Новолипецкиде металлургия комбинадында шой кудукчузу **Н. Г. Козлов** ажылчын улуг коллективти министерстволарның ам-даа күштүү-биле ыйыдып турарын чугаалаан.

Партияга, улуска, патриотизмге бүзүрээр чорук бөгүн кошкап турарын «Гомсельмаш» бүдүрүлге каттыжыышкынында слесарь **П. К. Ковалев** дүвүрээшкин-биле чугаалаан. Ажыл кылыксавас, анаа алгыржып чоруур демагогтар партияның, улустуң эрткен оруун карартып, хоозун чулчуруушкуннары-биле ат-алдар чедип алырын ораддажып турар. Партия, совет ажылдакчыларга, бүдүрүлгенин мурнакчыларынга удур кыйгырыглар үндүрүп, кыжанып турар экстремисчи элементилерге удур эң шыңгыы хемчеглерни алырын оратор саналдаан.

Чурттуң тараачыннары эде тургустунуушкунну чүгле деткип турар эвес, харын боттары эде тургустунуп турар деп, Хабаровск крайда «Хабаровский» совхозта бригадир **В. Г. Свечников** чугаалаан. «Ворошиловградтепловоз» бүдүрүлге каттыжыышкынында бригадир **А. Д. Драголюнцев**, Кокчетав областа СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозта звено удуртукчузу **Ю. П. Минеев**, Ульяновскиде механика заводунда күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң даргазы **В. В. Абанин**, «Запорожсталь» комбинаттың кан эзилдирикчизи **Н. Я. Ужва**, Магнитогорскиде араа заводунуң ажылчыны **Ю. И. Петров**, Таджик ССР-де аллюминий заводунда бригадир **А. Х. Курбанов**, Москва чоогунда картофель өстүрер «Элита» деп кооперативтиң даргазы **В. Н. Акатьев**, Донбасста «Ханы шахта» дээр шахтада үттекчилер бригадири **В. В. Комаров**, Туркмениада Чарджоу районуңу Чапаев атты колхозунда бригадир **Б. В. Мамедов**, Октябрь демир-оруунуң Ленинград — Финляндия салбырында машинист **А. М. Минченко**, Краснодар крайда Калинин аттыг дуржулга-бүдүрүлге ажылагыйының директору **А. К. Лоза**, Канакерскиде аллюминий заводунуң чиңгине директору **Р. Н. Енгоян**, Липецк областа үлетпүр-тудуг трезинин тудуг эргелелиниң проравы **С. Г. Горин**, Грузияда В. И. Ленин аттыг колхозтуң даргазы **И. И. Натрошвили**, Удачненскиде даг байлаа болбаазырадыр комбинаттың үшку автобаазазының чолаачызы **Г. Н. Иванов**, Вильнюста станок тудар «Жальгирис» деп заводта слесарь **В. И. Карольчук** олар эде тургустунуушкунну улам ыңай ханыладыр талазы-биле оларның боттарын дүвүредип турар айтырыгларны тодаргай чугаалаан болгаш чурттуң, чоннуң ниити амыдыралын экижидеринге шаптыктап турар моондактарны боттарының ажылдап турар черлериниң чижектери-биле айытканнар.

Республикада байдал парыыдап турда, мындыг бедик индирден санал бээри дыка-ла берге-дир деп, «Азербайджан» дээр эртембүдүрүлге каттыжыышкынының чиңгине директору **Т. М. Азизов** саналын эгелээн. Ооң бодалын ёзугаар алырга, девискээр былаажыр чорукту доп-дораан соксаткаш, дезип чоруткан кижилерге чурттаар черлерни тудуп, оларны ажыл-биле хандырары эң чугула айтырыг боп турар.

«Кузбассуголь» ассоциация чөвүлелиниң даргазы **М. И. Найданов** чурттуң тудуг комплекизи — эде тургустунуушкуннуң кол угланыышкыннарының бирээзи деп чугаалаан, ол таласыбиле бодалын илереткен.

Калининград областа «Восход» дээр колхозта кол экономист **Л. А. Перевертайлова** чөвүлел хуралдың сөөлгү хүнүнде санал берген баштайгы херээжен кижи болган. Ынчангаш ооң онза дүвүреп турганы-даа илдең болган. Тускайлаң экономиктиг зона статузун Калининград областа бээр дугайында айтырыгны дүрген шиитпирлээрин ол негээн. Кодээге 20 ажыл чыл дургузунда ажылдаан ол специалист аграр секторну хөгжүдеринге холбашкан чугула айтырыгларны чугаалаан. Амгы үеде партияда эде тургустунуушкун дугайын хөйү-биле чугаалап турар болгай, ынчаарга чиңгине удуртукчу кижи улусчу массалар-биле удаа-дараа чугаалажып, сүмележип турда, чер-черде ажылдап турар партия удуртукчулары чоннуң ховар аалчылары боп турары меңээ, партия кежигүнү эвес кижиге, чаржынчыг-дыр деп, ол саналын дооскан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединин Даргазы **М. С. Горбачев** чөвүлел хуралды түүнеп, чүве чугаалаан.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ түңнел чугаазы

Чөвүлел хурал хагдынып турда, каш сөс чугаалаар бодай-дыр мен. Мени билип көрүңер, чүге дээрге Кремльдиң Улуг ордузунга ийи хүн дургузунда болган улуг ужур-дузалыг күрүне чугаазын ол-ла дораан түңнеп, үнелел бериптери белен эвес, бистериң иштивистен кымдаа ынчап диттикпес ийик. Бодалдар, баштайгы үнелээшкиннер, түңнелдер харын бар, ол дугайын чугаалаар бодаан ийик мен.

Болуушкун онзагай болур дээрзин черле манап турган бис. Колдуунда иштики, харын-даа даштыкы политиканың бүгү талаларынга — эде тургустунуушкуннуң бүгү кол угланыышкыннарынга, социал-экономиктиг, политиктиг, угаан-бодал адырында байдалга хамаарышкан ниитизи-биле улуг хемчээлдиг чугаа болду. Ынчангаш СЭКП ТК-ның Политбюрозунда, Секретариадында ону дыка бедии-биле үнелеп турар бис.

Улус депутаттарының ийиги Съездизиниң соон дарый болган бо чугаа чуртта боттуг чорудулгаларны болгаш боттуг байдалды улам хандыр билип алырынга дузалааны онза чугула ужур-дузалыг-дыр, эштер. Ийиги Съездиниң хүлээп алган бүгү үүлдерин, улус депутаттарының саналдарын боттандырар дээш ниитилелдиң политиктиг авангарды болур партияның Төп Комитеди бодунуң харыысалгазының, ажыл-чорудулгазының хемчээлинге дүүштүр ажылдап, хоойлу үндүрер орган болур Дээди Совет база чазак ажылдап турар. Санал-оналдарның дыка чугула, уткашынарлыг бо солчуушкуну ол ажылга немежип, амгы үеде калбарган бүгү ажылга эргежок чугула эдилгелерни кииреринге дузалап турар.

Эде тургустунуушкуннуң, экономиканың-даа, политиктиг системаның-даа реформазының үндезин кол айтырыгларының талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алыр Дээди Советтиң ажылдаарынга ол туруштар, бодалдар дыка чугула болур.

Партияның XXVIII съездизинге СЭКП-ниң программалыг платформазының төлевилелин чугаалажып көөр партия Төп Комитединиң Пленумунуң бүдүүзүнде бо чугааның болганы база дыка чугула-дыр. Мен, өске-даа эштер-биле бир дөмей, саналоналдарны дыңнап, меңээ билдингир үүлдер-биле, төлевилелде кирген болгаш бижээн үүлдеривис-биле деңнештирип көрдүвүс. Аңаа хамаарыштыр ам-даа ажылдаар апаарывысты билип тур мен. Ам-даа ханы ажылдаар. Мээң бо бодалым мында президиумда олуруп турар бүгү эштериң бодалынга дүгжүп турар боор. Чугааның утка-шынарының, эртип турар черинин, үезинин болгаш хемчээлиниң-даа талазыбиле маңаа чугаалаан бүгү үүлдер бо ажылга кирип, хамааржып турар. Бирээде ол-дур.

Ийиде. Дорт, ажык чугаа болган деп бодаар-дыр мен, эштер, боттарының чоруткан төлээлекчилери Кремльге үүнү чугаалаанын кижилер көрген болгаш дыңнааннар, мен бодаарымга, олар ону болур-чогууру-биле үнелеп көөрлер. Байдал дорт, ажык болган. Дыка шыңгыы, негелделиг, республикалар төптериниң адрезинге, чер-чер органнарының — партия, ажыл-агый, совет органнарының ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр чидиг шүгүмчүлелдиг, сүмелерлиг чугаазы болду.

Бүгү девискээрлерде хөй дүвүрээзиннер, бергелер, шиитпирлээрин негеп келген айтырыглар бар амгы үеде чугаа ооң өскээр болбас турган деп бодаар мен.

Бо чугаадан мындыг түңнелди кылып тур бис: ийе, ажылчы чон эде тургустунуушкун дээш туржып турар, ол дугайын база катап билип көрдүвүс. Ол дээрге дыка чугула херек-тир, эштер, ол дээрге — Төп Комитетке, Дээди Советке, чазакка деткимче-дир. Чүге дээрге боттандырып турар эргилдени билиишкин болгаш деткимче чокка — политиктиг боттуг деткимче чокка, ажыл-херек-биле деткимче чокка боттандырары болдунмас.

Ол деткимче ажылдаарывыска сорук киирип, эде тургустунуушкуннуң хөрээн бурунгаарладырынга улуг идигни берип турар. Ынчалзажок ооң-биле кады мындыг байдалды база эскердивис: бирээде, амгы үеде эде тургустунуушкунну кижилер деткивишаан, шуптузу-ла политиктер, а кижи бүрүзү — экономистер апарган-дыр. Мооң мурнунда экономиканы кым-даа сонуургавайн турган: курлавырлардан берицер, а бистер кылып каар бис дижир турду.

Ханы, шыңгыы чугаа болду. Чамдык таварылгаларда ол чугаа эрткен үениң бүдүрүлге хуралдарын сагындырып турганын чажырбас бис. Ынчаарга ону амгы байдалда мынчаар билип турар мен: чамдык черлерде эргелеп башкарылга үрелген, байдалды эдер болгаш ажылдаарынга моондактыг кандыг-бир айтырыгларже кичээнгейни угландырарын төпке саналдаар дээш кижилер ол бодалды илергейлээрин күзээндир.

Черле ынчаш, кол үүл — эде тургустунуушкун дээш кижилерниң туржуп турарыдыр. Чоннуң санал-оналын чедирип келген-дир силер. Ол дээрге үүгле силериң санал-оналыңар эвес деп саналаар мен, ол дээрге — силерни бээр, Кремльге төлээлеттирип чоруткан бүгү коллективтериң бодалы, санал-оналы-дыр, ынча деп боттарыңар база чугааладыңар.

Ынчалзажок эде тургустунуушкуннуң чоруп турарынга сеткили ханмааннар база бар. Бис ону анаа-ла, ёзу-хевир барымдаалап эвес, а бүгү-ле угланыышкыннарга политиктиг болгаш практиктиг түңнелдерни кылыр дээш барымдаалап турар бис. Чурттуң ажылчы чонунуң ол негелдези топтүң практиктиг ажыл-чорудулгазынга боттанган турар кылдыр бүгүле үүлдерни кылыр бис.

Бүгү-ле саналдарга дыңналган сеткил дүвүрээшкинин мен база илергейлээр бодаан мен. Политиктиг реформаны, экономиктиг ханы реформаны, улам-на ажыл-чарлыг, ажык байдалдыг туруштарны деңнештирер, чуртта моральдыг байдалды хандыр бодап көөр аргалыг чорудулгаларны эштер деткиш турар-дыр. Бо бүгүнү эштер деткивишаан, чуртта сулараашкын-биле, быжыг туруштуг эвес чоруктуң болуушкуннары-биле, үүгле экономиканы эвес, харын ниитилел чорудулгаларын башкарарының чидириниң бары-биле эптежирин эштер күзевейн турар-дыр деп билип тур мен.

Чамдык черлерде чидигленишкин бар, нациялар аразының харылзаалары дээн ышкаш таланы алырга, бүгү чуртту дүвүредип турар байдалдыг боон турар. Ынчангаш 'төп чер оон түңнелдерни үндүргеш, ол деткимчеге даянмышаан (бистер ындыг деткимче болурунга идегеп турар бис), байдалды эки талазынче өскертсин дээр негелделерни шын деп бодап тур мен. Мен аңаа корум-чурумнуң, ажыл-агыйжы эвес чоруктуң айтырыгларын болгаш кем-херек үүлгедиишкиннери-биле шиитпирлиг демиселдиң эргежок чугулазынга хамаарыштыр чугаалап тур мен.

Чогум-на ооң ужурундан маңаа дыңналган дүвүрээшкин дээрге биске база-ла чурттуң бүгү ажылчы чонунуң негелдези-дир. Мен маңаа бүгү үүлдерни делгереди чугаалаайн тур мен. Ол үүл дээрге эде тургустунуушкунга шаптыктап, артында-ла дүшкүүрлүг амыдыралды улам-на хелбээзин-биле нарыыдадып турар хоралыг болуушкуннарга удур ниитилелди көдүрер дээш, партияның талазындан чон-биле, ниитилел-биле массалыг информация чепсектерин, бүгү идеологтуг аппаратты, партияда-ла бар бүгү күштү ажыглап тургаш ажылдаар кончуг улуг күжениишкин херек дээни ол-дур. Ол ышкаш хоойлужудулга органы база-ла корум-чурумнуг, сагылга-чурумнуг болур чоруктуу быжыглаар дээш, эргелеп башкарылга ажылдары эргежок чугула чогуур түңнелдерни берзин дээш, бүгү үүлдерни соңгаарлатпайн кылыр ужурлуг. Чазак экономиктиг болгаш политиктиг реформаның угланыышкыны-биле, ынчалзажок ооң-биле кады мурнуку үениң дужжулгазының аргаларын ажыглап тургаш (бистер шилчилге үезинде турар болганывыста), улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын күштелдирер ужурлуг. Ынчангаш, эштер, бистер ону херек кырында боттандырып чоруткан турар ужурлуг шын негелде кылдыр хүлээп ап турар улустур бис.

Амгы үеде экономиканы социал негелделерже, улустуң дорт амыдыралчы хереглелдеринче улуу-биле, дүрген угландырарын үргүлчүлээр ужурлуг бис деп билиишкин бар деп бодайдыр мен. Ону улус депутаттарының ийиги Съездизи база ажылчын аңгының, тараачыннарның болгаш интеллигенцияның төлээлекчилериниң Бүгү-эвилел чөвүлел хуралының үезинде чугаа-даа көргүскен. Ол аъш-чемге, чурттаар орандажыңга, рынокту долдурарынга-даа хамааржыр.

Бистер ону кылыр-даа бис. Корум-чурум шыңгыы болзун деп, ылаңгыя рынокта чедишпес чорукту, аар-берге байдалды кажроптуу-биле ажыглап турар чижеңе-чазыйларга хамааржыштыр шыңгыы болзун деп негелделерни мен, мээң удуртулга талазы-биле эштерим хүлээп ап турар бис. Маңаа эштер ол дугайын дыка шыңгыызы-биле чугааладылар. Мен оон өске бир бодалдың аянынга, утказынга каттыжар ийик мен: төп дээрге нарын шоочалар-биле хаап каан каан кандыг-ла-бир шыгжамырлардыр, ынчангаш үүгле эки чазакты дамчыштыр азы төпте эки кижилерни дамчыштыр дүлгүүрлерни тывар херек деп чамдык эштер билип турарлар. Олар ону ажыдыптарга-ла, бүгү үүлдер төктүп келир деп бодап турарлар. Ол ындыг эвес дээрзин кижилер билип турар. Бистиң амыдырал-чурттаргалгавыс эки талазынче угланзын дээр болза, ажыл-херекти оон өскээр чорудар херек деп үүвени база олар билип турарлар. Ынчангаш мен чолаачының (Якутиядан келген ыышкаш) шын башкарар херек деп чугаалаанын хүлээп ап тур мен. Кончуг-ла шын бодалдыр, мен база ынчаар чугааладым... (Адыш часкаашкыны). Ол силерге тааржыр-дыр, көрбес бе. Мен силериңи канчаар адыш часкаарыңарны билбес-тир мен, ынчалза-даа силер база бир өскээр ажылдап, боттарыңарның күш-ажылчы коллективтериңерге корум-чурумну туудуп көрүңер. (Адыш часкаашкыны). Эки-дир. Ол тергиин-дир. Ындыг болганда, ажыл-херек чогуур апаар.

(Төнчүзү 2-ги арында).

Көдээде чаартылгалар

КООПЕРАТИВТИ «ЧОДУРАА» ДЕП АДААН

Ийи чыл дургузунда он дугаар хуралдаалааш, ону тургускан

«Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа салбырының чурттакчылары аңгы колхоз тургузар дугайында чагаазын бистиң солунувуска база бижип турганын сактып ор мен. Келир үези чок дирткен ындыг суурларның саны Улуг-Хем районда хөй. Үүгле совхоз төптериниң сайзырал ап, салбырларынче кичээнгей салбастаанын ында чурттап орар чон шагда-ла биле берген. Ынчангаш салбырларның бот-башкарыр дээн шимчээшкини эгелээн. Үстүнде адаанывыс совхозтуң Чодураа салбырынга ол үр үеде боттанып чадаан күзел бо чылдың январь 16-да тургузукчу конференцияның ажылы-биле үзе шиитпирлеттинген: моон соңгаар «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа салбыры деп ындыг чер чок, а кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер болгаш күрүне чагыгларын күүседир талазы-биле «Чодураа» аттыг кооператив бар. Ол амдыызында ажылагыйның иштинде кооператив боон тургустунган.

Хуралга кооперативтиң Уставын бадылаан, баштаар черниң, ревизия комиссиязының кежигүннерини соңгаан, совхоз-биле керээни, сан-хоо планын бадылаан, банкыга аңгы агар санныг болур кылдыр дугурушкан.

— Чаа тургустунган кооперативтиң совхоз бүдүрүлгезинге кириштирер үлүү кайы хире болурул?— деп, ооң даргазы кылдыр соңгуткан Виктор Эртинеден айтырган мен.

— Каш сан-чурагайдан айтыптайн, боттарыңар биле бээр силер—деп, ол чугаалады.— «Күш-ажылдың хостуу» совхоз күрүнеге 360 тонна эзт дужаар, ооң 181 тонназын бистиң кооперативвис боттандырар. Хой коданнары дөгере бисте келген болганындан күрүнеге дужаар он бир тонна дүктү кооператив күүседир. Совхоз күрүнеге 100 тонна тараа дужаар планныг болза, ооң 60 тонназы база биске онаашкан. Тараа дужуду шоолуг эвес болган эрткен чылда 485 муң рубль орулгалыг болдувус. Бо чылын бистиң алыр орулгавысты 900 муң рубльге доктаатканы. Эки ажылдаар болзувусса, ол сан оон улгадып болур.

Кооперативке кирери-биле амдыызында 78 кижи билдиришкин киргген. Амгы үеде девискээр айтырыы шиитпирлеттинип турар. Совхозтуң үрдүүчек аппарадынга бодааргa, кооператив башкарылгазында үүгле дөрт кол кижи бар: Саштаар черниң даргазы, ораланчызы, ийи бухгалтер-экономист, ол-ла.

Бот-башкарылга, бот-акшаланыышкынче кооператив бүрүн кирген болганда, ам кижи бүрүзү колхоз үезинде ышкаш, кызып ажылдаар ужурлуг. Кооператив бир-ле дугаарында хөй чылдарның дургузунда шиитпирлеттинмейн, азы чедир шиитпирлеттинмейн турган социал айтырыгларны боттандырарын планнап турар.

Кооперативтиң тургузукчу хуралының ажылынга агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы Алан-оол Сотпа, ол-ла профэвилел райкомунуң Улуг-Хемде даргазы Борис Бокаштай болгаш Чааты көдээ Совединин даргазы Ким-оол Кыргыс олар эң идепкейлиг киришкен.

Кодур-оол ОЮН.

Соңгулдаларга уткуштур

СЕМИНАР-ХУРАЛ

Соңгулда мурнунуң база бир чугула кампаниязы — РСФСР, Тыва АССР, чер-чер Советтеринге улус депутаттарының кандидаттарын бүрүткээри дооступ турар. Ам округ, участок соңгулда комиссияларының мурнунда харыысалгалыг үе—соңгукчуларның даңзызын тургузары, депутатка кандидаттарның ужуражылгаларын организастаары эгелээн.

Ол комиссияларның кежигүннеринге чамдык билдинмес айтырыглар тургустунуп кээп болур. Ынчангаш ол сорулгага дүүштүр Политчырыдыышкын бажыңынга семинар-хуралды Кызыл хоорайның болгаш Төп соңгулда комиссиязы организастап эрттирген. Аңаа соңгулдаларга хамаарышкан документилерни шын долдурар талазы-биле дыңнадыгны улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединин күүском секретары А. А. Павлова кылган. Төп соңгулда комиссиязының кежигүнү, республиканың юстиция министри Ю. П. Слободчиков бадылаашкын бээриниң ниити чурумун, соңгукчуларның даңзызын тургузарын, соңгулда системазында хоойлужудулганың чамдык негелделерин чыылганнарга чугаалап берген.

Владимир МАМЫШЕВ.

НАЧАЛЬНИК ДЕЗЕ БЭЭРГЕ, ОРНУНГА ЧАА ДАРГАНЫ СОҢГААНЫ

Өвүрнүң ажыл-агыйлар аразында көжүп чоруур механизастаттынган колоннаның начальниги соңгуур хурал болурун дыңнааш, орта олуржур күзелимни илереткеш, чеде берген мен.

Хурал эгелээн. СЭКП райкомунуң ийиги секретары Н. Ч. Монгушка сөс берген. Мехколоннаның начальниги, коммунист Тимур Анчымаа кандыг-даа чылдагаан чокка ажылын каапкаш, дезе берген. Ынчангаш ооң орнунга чаа начальниктиң соңгуур саналды ол киргген.

Хуралдың киржикчилери айтырыгны шиитпирлээринче дораан-на кирбейн бардылар. Начальник чүге дезе бергенил? Чүге негелдеге чедир ажылдаваныл? Анчымаа ажыл шагы үзүп, арагалап турда, СЭКП райкому, райкүүском, партия эге организациязы чүге хемчег албааныл?

Айтырыгларга харыылардан болгаш чамдык эштерниң саналдарындан илерээни мындыг: мехколоннаның кежигүннери ниити хуралынга Тимур Анчымааны начальник кылдыр соңгуп алганнар. Баштайгы үезинде багай эвес ажылдап турган. Чоорту ажылынга харыысалгазы кудулаан, кымга-даа чугаалавайн чиде бээр, арагалаар фактылары илереп келген. Начальниктиң ындыг четпестерни билип тургаш-ла, СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң удуртукчулары ону эдип алыры-биле чугаалажып көрбээн. Дорту-биле чугаалаарга, кадрны өөредиринче, кижизидеринче сагыш салбаан-дыр.

Мехколоннаның мастери Н. Ооржак санал бергеш, начальник турган Тимур Анчымаа эки ажылдап болурунуң бүгү-ле аргалары бар турганын айыткаш, бо эшти районга ажылдадырыбиле эккелген АУК даргазы Ш. Куулар-даа, Г. М. Шубник-даа деткимче, дуза чедирбээн, ынчангаш ажылдап шыдаваанын, ол чорук ажылын каапкаш, дезип чоруурунга чедиргенин чугаалаан.

Ам-на херектиң ужуру билдине берген. Мехколоннаның начальниги турган Тимур Анчымааның ажылынга шыңгыы контрольду тургуспаан, ээ-харыысалгазын бедитпээн, тодаргай боттуг дуза чедирбээн. Ооң уламындан бодунуң бажын боду билип чоруп тургаш, ажыл-иижин суларатканы. Ону кым-даа сонуургап, айтырбаан. Аңаа чүве-дир дээш соңгудуп алган ажылын каапкаш, Шагаан-Арыгже дезе берген. Коммунист Тимур Анчымаа партийжи болгаш күш-ажылчы сагылга-чурумну каржызы-биле үреп турда, партия талазыбиле бо хүнге чедир кандыг-даа хемчег албаан.

Коллективтиң кежигүннери ниити хуралынга мехколоннаның начальниги турган Кан-оол Өртенейни бир үн-биле соңгуп алганнар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ түңнел чугаазының төнчүзү

Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Бистер бир-эвес чүгле силер буруулуг силер, шагда-ла дыка хөй үүлдер бүде берген, а силер ону ажыглавайн турар-дыр силер деп чугаалаар болзувусса, херектиң ужуру ында эвес деп бодаар мен. Ол дээрге үстүнге-даа, ортумак кезектерге-даа, ылаңгыя эң шиитпирлиг кезекке — күш-ажылчы, будүрүлге коллективинге-даа боттаныр ужурлуг херек-тир.

Амгы үеде эде тургустунуушкун дүргедеп эгелээр деп бодаар мен, чүге дээрге төп чер билдилин-биле, угаангыр өзу-биле ажылдап эгелээн болгаш күш-ажылчы коллективтиң талазындан деткимчениң күчүлүг чалгыы аңаа идиг берип эгелээн. Ол дыка чугула үүл-дүр. Ынчангаш бистер митингилээриниң, тепсениринин, адыш часкзарының дээн ышкаш, өске-даа орук-биле эвес, а тургузукчу орук-биле чоруур ужурлуг бис. Ындыг чорук шагда-ла эрткен болгаш оон чарлыр херек деп шын-на чугаалаалар. Кол үүл — демниг күш-биле, каттыжып алгаш, эде тургустунуушкунну дүргедедир, практиктиг ажыл-херектерни үзе шиитпирлээр дээш шимченири бооп турар.

Улам-на бот-тускайлаң болуру чугула. Ниитизи-биле ол демократия-биле база холбаалыг, чүге дээрге демократия — төпчүдүлге чокка политиктиг айтырыгларны Советтерни дамчыштыр шиитпирлээри болгаш күш-ажылчы коллективтериниң бот-тускайлаң чоруун дамчыштыр, экономиктиг реформаны дамчыштыр, девискээрлериниң долу бот-тускайлаң чоруун дамчыштыр экономиктиг эрге-чагырганы боттандырып чорудары-дыр. Ол бүгү эде тургустунуушкуннуң кол ужурутказыңга болгаш угланыышкынынга дүгжүп турар.

Ындыг бодалдың бир талазыңче кичээнгейни салыр бодай-дыр мен. Бир эвес долу бот-тускайлаң чорук дээрге-ле шилчидилгениң улам эвээш нормативтери дээни ол деп санаар кижи турар болза, оон үүг-даа үнмес. Бистер чүртка бүгүле айтырыглар деңдески болгаш комплекстиг ыяк-дыр шиитпирлеттинзин дээш эң таарымчалыг аргаларны тывар ужурлуг бис. Оон-биле маргыжары берге. Дүүн чаа-ла эки ажылдап турган коллектив ыяк бодаттынмаан нормативтериниң уржуундан хөнертен экономиктиг, а ындыг болганда, социал-даа эң берге байдалга таваржы бээрин агартып черле болбас. Мурнундагызы ышкаш ажылдап, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедитпейн, хемчээлдерни улгаттырбайн турган, продукцияның шынарын экижидип, хемчээлин көвүдетпейн база ниитиледдиң негелдерлерин хандырбайн турган, ол коллектив хөнертен эки ыяк ажылдыр, чурттай бээр дээрзинге кордаан херээ база чок. Бистер чогум-на ону болдурбас ужурлуг бис. Бистер ындыг угланыышкын-биле чоруп олурар болгаш он үшкү беш чылда дыка бурунгаарлаар деп бодап турар мен, чүге дээрге дөрт чылдың иштинде улуг ажылды будурген бис. Амгы үеде эки бодап ыяган нормативтиг бааза бар, ол ниитилелге кижиниң-даа, коллективтиңдаа, бүгү ниитиледдиң-даа эрге-ажыктарын долу барымдаалаар арганы берип турар. Ындыг орук-биле чоруур херек. Оон ужурундан бистер ындыг эдилге-биле, ындыг сайал-биле бистиң экономинавыстың кол-кол будүрүлге кезектериниң бот-тускайлаң болур чоруун хөгжүдери дээш туржуп турар бис.

Ынчанмас болза, дүргедээшкин турбас ужурлуг деп бодаар мен. Бүгү-ле документилерни: хоойлуларны-даа, чазак шиитпирлерин-даа ынчаар белеткээр болгаш ындыг болур-даа ужурлуг. Бистер негеттинип турар эдилгелерни киирер аңаар бис.

Бистиң ленинчи партиявыстың салым-чолунуң дугайында маңаа хөй сагыш салып, сеткил дүвүрээшкинин илергейлээни дээш силерге, чүрттүң ажылчы чонунуң толээлекчилериниге өөрүп четтирдим.

Өске бодалды барымдаалаан ким-бир кижи бар турган-даа болуп магат чок, ынчалзажок бо байдалда өске туруштарны илередип чугаалаан диттикпээн чадавас, ынчаарга херек кырында бир эп-сеткилдиг бодал илергейлеттинген.

Чүрттүң хөгжүлдезинде эргилделиг, төөгүлүг, оон салым-чолунга холбашкан үечадада чон-биле кады чоруур, бедик харыысалгалыбиле хөделир ужурлуг политиктиг партия (чаартынган партия) эде тургустунуушкунну ажыктыг кылдыр, мергежилдиг башкарар болза, эде тургустунуушкун экономика адырынга, социал адырга-даа, делегей харыысааларының талазынга-даа эвээш карылгалар-биле черле тиилээр.

Бо чаңгыс аай бир эп-сеткилди мен болгаш шуптувус көрдүвүс, ол билиишкин дээш силерге өөрүп четтирдим. Төп Комитет база чогумна шак ынчаар билип турар. Маңаа болган шүгүмчүлел бистерни эгендирбейн турар, чүге дээрге, ол шүгүмчүлел — партияның салым-чолунуң дугайында, чүрттүң салым-чолунуң дугайында сагыш салыышкын-биле колдуунда кылдынган. Ынчангаш ол шүгүмчүлелге ниитизи-биле байыр чедирип тур бис. Тустус кижилерге хамаарышкан шүгүмчүлелдиг саналдар болза кайы-бир звеноларда, оон иштинде Төп Комитеттиң ажыл-чорудулгазында четпестерни айтып турар-дыр. Ол бүгү шын-дыр. Ону хүлээп ап тур бис. Шүгүмчүлелди, бүгү чугааны, бүгү дискуссияны чүртка билиишкин-биле уткуур болгаш деткиир деп бодай-дыр мен.

Партияның XXVIII съездизин эрттириниң хуусаазын чоокшуладыр дугайында айтырыгны Москва делегациязының саналдарынга болгаш бижимел дилеглериниге тургускан. Ол айтырыгны чугаалажып көрген Съездини эрттириниң хуусаазын барык чартык чыл чоокшуладыпкан болгай бис. Съезд 1991 чылда болур турган, ынчалзажок бо чылдың октябрьда чыылдырарын шиитпирлээн бис. Айтырыгны мынчаар база чугаалажып көрген: а оон-даа бетинде, чижээ, июньда чыылдырза, кандытыл? Бир эвес ТК-ның Пленумунуң шиитпирин хүлээп алырынга үндезин болган логиканы, а тодаргайлаарга, — съездини октябрьда, чартык чыл чоокшуладыр эрттирер дээнин ап көөр болза, ону июньда кылыры берге болур. Бистер парлаттынып үнер платформага үндезилээш, партияга дыка шыңгыы санал-онал солчуушкунуң дамчыштыр, эге организацияга база районга-даа, хоорайга-даа байдалды болгаш кадр айтырыындаа өскертир ужурлуг шыңгыы отчёт-соңгулдалыг кампанияны дамчыштыр съездиге чедерин күзеп турган бис. Ындыг болганда, съездиге чаа кижилерниң келирин күзеп турар бис, ол чорук чаа органнарны четчелеп тургузарынга салдарын чедирер апаар чадавас. Кысказы-биле чугаалаарга, отчёт-соңгулдалыг кампания бодунуң долу хемчээли-биле айтырыгларны тодарадып, дыка хөй чаа кижилерни болгаш чаа күштерни идип үндүрерин күзеп турар бис.

Шак-ла ындыг бодал турган. Мен ол дугайын бир-ле чугаалаан кижи мен, ам-даа болза дорту-биле, партийжи өзу-биле чугаалап тур мен. Эштер съездини эрттирипкеш, оон соонда соңгулдалар эрттирзе кандыгыл деп бодап турарлар. А бир эвес ол бүгү — партийжи санал-онал солчуушкуну болбайн барза база эвлчеглиг - съезд үретүннелдиг болгаш бурунгаарлаашкынныг, улуг салдарлыг болзун дээш чогуур байдалды тургуспас болзувусса, ону шынзыктырып шыдаар бис бе? Бистериниң күзеп турарывыс чаартылга, немелделер, төптүң деңнелинге күштериниң чаартылгазы болбайн барза? Чугааны дортубиле кылыылынар. Платформа бар болур, идеялар дыка хөй. Чаа Уставты ажылдап кылып турар. Ону чугаалажып көөрү-биле парлаан, июнь үезинде съездини эрттирип болур ийик. Ынчалзаадаа эштер, ону база катап, каш-даа катап бодап көөр херек. Биригээр чугаалаарга, бирги чартык чыл чер-чер Советтеринге соңгулдаларга эртерин база барымдаалап көрген бис. Ол дээрге партия организацияларынга база чаа өзу-биле ажылдаар, чаа-чаа күштерни болгаш кижилерни илередир улуг политиктиг кампания бооп турар.

Ниитизи-биле алырга, бистер ынчаар санап көрген бис. Маңаа бир-тээ ындыг чугаа болу берген чүве төлээде, ол партия дугайында бодалдарга үндезилеттингенин көрүп тур мен, ынчангаш бо айтырыгның талазы-биле илереттингеи ол бодалдарны, ол саналдарның утказы бистериниң январьның 29-30-де болур деп бодап турарывыс партия Төп Комитединиң эвлчеглиг Пленумунга чедирер апаар бис.

Бир эвес бистериниң ооц дугайында ам чугаалап турар үүлүвүс чүртка болгаш улуска-даа база билдине бээр болганда, ону ынчаар кылыр апаарын силерге бүүредип болур мен. Моон алгаш көөрге, бо талазы-биле кандыг-даа ажыт-чажыт чүве турбас ужурлуг. Маңаа кандыг-даа «Кремль чагыргазының» чажыттары чок болгаш турбас-даа ужурлуг. Чаңгыс-ла кол сагыш салыр үүл — бистиң эде тургустунуушкунувустун салым-чолу бооп турар. (Адыш часкаашкыны).

Моон-биле ам бодумнуң допчу чугаамны доозуп каайн, эштер. Мен бодаарымга, бо Бүгү-эвилел төвүлел хуралы чүртта байдалды орталандырарынга улуг үлүүн киирген болгаш эде тургустунуушкуннуң айтырыгларын база ону дүргедириниң, шапкынчыдарының эргежок чугулазын билир чорукту ханылаткан.

Бо чыышка силериниң экелген бүгү үүлдериңер дээш четтирдим. Силериниң күш-ажылга улуг чедиишкинерлиг болуруңарны күзеп тур мен! (Адыш часкаашкыны).

• • •

Ажылчын аңгының, тараачынарының, эртем-техниктиг ажылдакчыларының төлээлекчилериниң Бүгү-эвилел төвүлел хуралының киржикчилери В. И. Ленинниң Мавзолейинге венок салган.

(СЭТА).

ТЫВА АССР-НИҢ АГРОҮЛЕТПҮР КАТТЫЖЫЫШКЫНЫНЫҢ ТӨВҮЛЕЛИНДЕ

Республиканың Агроүлетпүр каттыжыышкын төвүлелиниң эвлчеглиг хуралы болуп эрткен. Аңаа каттыжыышкының структуразына хамаарышкан организастыг чамдык айтырыгларны база чугаалашкан. Амгы үеде автономнуг республикаларда, крайларда болгаш областарда агроүлетпүр органнарының аттары аңгы-аңгы бооп турар. Ол талазыбиле ССРЭ-ниң улус депутаттары көдээ ажыл-агый ажылдакчылары партия болгаш чазактың удуртукчуларының ужуражылгазына чугаалашкан. Ол ышкаш РСФСР-ниң Агроүлетпүр комитединиң чагаазында база айыткан.

Ынчангаш чүртта Агроүлетпүр органнарын чаңгыс аай кылдыр адаар дугайында санал-сүмелерни чугаалашкаш, Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр каттыжыышкының ам Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр эвилели кылдыр эде адаар деп төвүлел шиитпирлээн. Оон-биле холбаштыр мурнунда төлээлекчилер конференциязына хүлээп алганы төвүлел дугайында Дүрүмге өскерилгелерни база киргген.

Тыва Агроүлетпүр эвилел каттыжыышкынының даргазының оралакчызы Э. Х. Менниг-оолдуң илеткелин өзугаар «Тыва агроэвилелдиң» ажылчын аппарадының структуразын, оон сан составын болгаш база 1990 чылда сметазын бадылаан. Бо эвилелди эрткен чылдың сентябрьда тургускан. Оон бээр республиканың совхоздарының экономиказын быжыглаар, кадрлар-биле четчеләр, оларны өөредир талазы-биле чамдык ажылдарны кылганын илеткелчи демдеглээн. Агроүлетпүрнүң специалистери ажылагыйларже барып, боттуг дузаны чедирип турар апаргаан. Ол ышкаш партия, совет органнар оларны мурнукузу ышкаш үргүлчү келдиотир чорук эрзажын.

Шак мындыг эки үүлдер-биле чергелештир структуразында ам-даа четпестер бар болуп турар. Бир кол сорулга болза, совхозтарны экономика талазы-биле быжыглаар, оларда планнаашкынны улам экижидери болгай. Ындыг турбуже, Агроүлетпүр комитединиң мурнуку штадындан ол албанның ажылдакчыларының 57 хуузун кызырып каапкан турган. Ол килдисте үүгле 2 специалист арткан, олар ажыл-агыйларга практиктиг дузаны канчап-даа четче чедирип шыдавас деп чүве билдингир. Ынчангаш ол килдистен күш-ажыл болгаш ажыл төлевириниң килдизин аңгылаары эргежок чугула дээрзин амыдырал негеп келген. Ынчангаш төвүлелдиң кежигүннери Агроүлетпүр эвилелиниң күш-ажыл болгаш ажыл төлевилелиниң килдизин 7 кижи составтыг кылдыр катап тургускан, ону кадрлар-биле быжыглаары эргежок чугула деп шиитпирлээн.

Дараазында Тыва агроүлетпүр эвилелдиң президиумунуң (эрги структура-биле баштаар чер турган) чаа составын 13 кижи составтыг кылдыр соңгаан.

Төвүлелдиң хуралынга «Кызыл» агрофирманың 1989 чылда будүрүлге-сан-хөө ажыл-чорудулгазының дугайын чугаалашкан. Ол айтырыг талаг-биле Агроүлетпүр эвилелиниң даргазының оралакчызы Э. Х. Менниг-оол илеткел кылгаш, чамдык эки үүлдербиле кады ук фирманың ажылында улуг четпестер барын тодаргай чижектербиле бадыткап дыңнаткан. Бо айтырыгны төвүлел мурнунда база чугаалашкан турган, аңаа маргылдаалар үнгенин барымдаалааш, ону соңгаарлаткаш, бүгү талалыг хыналда кылыры-биле Агроүлетпүр каттыжыышкынының специалистери 12 кижи составтыг комиссияны тургускан. Олар агрофирманың ажылында чамдык четпестерни немей илереткен. Мурнунда агрофирманың удуртукчулары А. Семенов, Н. Занина олар боттарының адрезинге үнген шүгүмчүлелди тоовайн барган. Бо удаада А. Семенов бодунуң чугаазында ол бүгү частыгларны шын деп хүлээп алган. «Кызыл» агрофирманың будүрүлге-сан-хөө ажыл-чорудулгазында шыңгыы четпестер дээш А. И. Семеновту төвүлел шыңгыы доңгуткаш, четпестерни чайладырын негээн.

Оон аңгыда, төвүлел 1990 чылда Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр эвилелиниң ажыл планын бадылаан.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр эвилелиниң даргазының экономика талазы-биле оралакчызынга Э. Х. Менниг-оолду төвүлел бадылаан. Республиканың Агроүлетпүр эвилелиниң төвүлелиниң хуралын оон удуртуп эрттирген.

Седен ХЕРТЕК.

Барыын-Хемчикте 1989 чылда чээрби беш хар хар-лаан, аныяк назынныг Ак-Довурак хоорайның садыгжызы Артем Монгуш Постоянныйда № 5 магазиниң культура бараанарын садар килдизинде ажылдап турар. Бо садыгжы айда чээрби беш муң ажыг рубльдиң бараанын садыглаар планын ажыр күүсеп келген.

Олдар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КАНДИДАТ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Кызыл № 870 девискээр соңгулда округунуң талазыбиле РСФСР-ниң улус депутадынга кандидат, Тыва АССР-ниң Министрлер Төвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков бо хүннерде Бии-Хем районнуң ишчилери-биле ужуражылгын эрттирген. «Өөк» совхозтуң тову Аржаан суурга болган ужуражылгадан репортаж.

Айыткан шагында суурнуң Культура бажынынга аркаанчылар чыглып келген. РСФСР-ниң улус депутадынга кандидаттың допчу намдарын оон бүзүреттирген кижизи З. Е. Шин чыылганнарга таныштырган болгаш бо чылдың март 4-те чоннуң төлептиг оолдары болгаш кыстары дээш бадылаашкыны бээринче соңгукчуларны кыйгырган.

Оон соонда депутатка кандидат В. Е. Серяков сөс алган. Бедик бүзүрелди көргүзүп, РСФСР-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр депшиттирген күш-ажылчы коллективтерге, соңгукчуларга ол өөрүп четтиргенин илергейлээн болгаш бир эвес депутат кылдыр өөскүп алыр болза, ол бүзүрелди шынзыктырар дээш бүгү күжүн, билинн харам чокка бээрин хүлээнген.

Кайы-даа чаданын Совединге соңгудар деп турар кандидат кижи хамыктың мурнунда программалыг болуру чанчылчып бар чыдар деп. В. Е. Серяков демдеглээн. Политиктиг реформаны боттандырып турар үеде тывылган бо чаа үүл депутаттарга кандидаттарга соңгукчулар мурнунга харысалгалыг болуруп, политиктиг маргылдаага бүгү талалыг белеткенирин хүлээндирип турар. Ынчангаш, мен база соңгулда мурнунуң программазын тургузып алган мен.

Хамыктың мурнунда аъшчем айтырыын долу шиитпирлээринче бүгү күжүмну бээр мен. Бо талазы-биле ажыл республиканың ажылдакчылары болуп турар-даа болза, негелдеге четпес. Чижээ, сүтү ап көрээлиңер. Ортумаа-биле чылда бир инектен 1907 кг сүт ап турар бис. Оон уламындан 30 мун тонна сүттү республикаже киир сөөртүп турар бис.

Чогум саржат-биле хандырылга экижээнин көрүп тур боор силер. Оон талонун дужүрген бис, эрткен чылдагы курлавыры бар. А эзт айтырыы ам-даа чидиг тургустунмушаан. Күрүне курлавырындан ап турар эдливис-биле Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларның чурттакчыларын талоннап хандырып турар бис, а өске черлерде комиссиялап саткан эзт-биле амыдыраар ужурга таваржып турар. Ынчангаш хууда дузалал ажыл-агыйын кадаңге улам сайзырадырын ол безин негеп келген.

Оратор оон аңгыда чигир, чуурга, далган, тараа айтырыгларына база доктаап ол продуктуларның чонга четчир болурун чедип алыры-биле кандыг хемчеглер ап турарын кысказы-биле чугаалаан.

Программаның база бир кол кезээ — чүрттаар орааса-сава тудуу. Амгы үеде республикада 17,5 муң өг-бүле чүрттаар оран-сава ооч-руунда, оларның 6 муңу Кызыл хоорайга онаажыр. Үүгле ол эвес, школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң тудуглары база дүрген ыяыр объектилер санынга кирип турар. Бо үүлдерни бүрүн шиитпирлээр дээш республиканың чазаа, оон боду чамдык ажылдарны кылып турар дээрзин ол чугаалаан.

В. Е. Серяков чоннуң хереглел бараанларын будуреин көвүдедир, акша эргилдезин экижидер талазыбиле алдынып турар хемчеглерге доктааган. Оон аңгыда республикада кем-херек үүлгедир чоруктарның өзүп турары база дувүрелди болдуруп турар. Сөөлгү чылдарда кем-херек үүлгедиишкини бүгү хевилер аайы-биле өзүп турар. Ылаңгыя Кызыл хоорайда, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем районнарда байдал дыка дувуренчиг.

Чугаазының түнелинде депутатка кандидат көргүзүп турар бүзүрел дээш четтиргениң илереткен болгаш бир эвес РСФСР-ниң улус депутадынга соңгуп алыр болза, программада кирген бо сорулгаларны күүседир талазы-биле ажылдаарынга дөгүм болур дээрзин айыткан.

Кандидат-биле ужуражылгын хуралынга Аржаан школазының башкызы Николай Садин, Чаңзаш сүт-бараан фермазының саанчызы Майя Достук, «Өөк» совхозтуң директору Владимир Шаймаер, ук ажыл-агыйның Тарлаг салбырының эргелекчизи Николай Изместьев, участок эмнелгезиниң эргелекчизи Елена Панина, улус депутаттарының Аржаан кодээ Совединиң күүскомунуун даргазы Виктор Кызыл-оол олар ужуражылга хуралынга саналы бергеш, төлептиг кандидаттар дээш бадылаашкының март 4-те бааринче бүгү соңгукчуларны кыйгырбышаан, чагыларын бергеннер. Олар Аржаан школазының некым үезинде.

БҮРҮТКЭЭРИНДЕН ОЙТАЛААН. ЧҮГЕ?

Округ соңгулда комиссиязының хуралындан

РСФСР-ниң Башкылар шиитилелиниң Тыва салбырының пленумундан Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр депшиттирген Каадыр-оол Алексеевич Бичелдейни Чаа-Хөлдүң Барыын талакы № 122 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязы бүрүткевейн барган. Ындыг шиитпирни хүлээп алганының үндезинин округ соңгулда комиссиязы бүрүткел чорударынга эргежок чугула документилериниң соңгулда комиссиязынга чогуур үезинде кирбейн барганы-биле тайылбырлаан.

«Хуусаазында чүге дужаттынмайн барган документилерил?» деп айтырыг тургустунуп келир, Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының январь 9-та болган хуралынга ол айтырыгны чугаалашканын аңаа олурушкан болгаш, дыннаан мен. К. А. Бичелдейниң билдириишкинин аңаа сайгарып чугаалашкаш, документилерни ол-шаанда киирип турганынга үндезилээш, оларны хүлээп ап, бүрүткээрин көөрү-биле Чаа-Хөлдүң Барыын талакы № 122 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязынга, документилерни ол дамчыштаан болган. Кызылче Төп соңгулда комиссиязынга чедирер деп турар болган. Шак мындыг байдалда К. А. Бичелдей ол-ла хүн, кежээкиниң 17 шак чартык үезинде, документилерин дедир ап алыр ужурга таварышкан. Документилер хүлээп алыр эрге райкүүском секретарында чок турганын сөөлүнде кээп билгенин депутатка кандидат билдириишкининге дыңнаткаш, округ соңгулда комиссиязынга чедирип бээрин ооц сүмелевээнинге өлдепсинген.

В. П. Бухтуеваның ол шын эвес кылган үүлүнге хамаарыштыр чугаа чорударын райкүүскомдан Төп соңгулда комиссиязының дилег кылган шиитпири база бар. Ол хуралга В. П. Бухтуева боду база киришкен.

Чаа-Хөлдүң Барыын талакы № 122 соңгулда округунуң комиссиязы К. А. Бичелдейни бүрүткээриниң дугайында айтырыгны январь 10-да чугаалажып көрген. Комиссия ынчан К. А. Бичелдейни депутатка кандидат кылдыр бүрүткээр деп шиитпир үндүрген, ынчалза-даа ол хуралга киришкен комиссияның кежигүннериниң саны Хоойлуда айытканындан эвээш болган, ынчангаш ол хуралдың шиитпири күш чок болган.

Комиссияның дараазында хуралын январь 17-ниң хүнүнде, кежээкиниң 17 шакта деп чарлаан. Кандыг шиитпир хүлээп алыры — комиссияның бодунуң херээ. Аңаа кымнын-даа сүмези, киржилгези турбас деп чүве билдингир, ынчангаш кым-даа удурланмаан.

Комиссия депутатка кандидатты бүрүткээриндеи ойталаан. Шиитпир шиитпирле болгай, мен маңаа комиссия хуралдаанынга хамаарыштыр бодалдарымны өскергеним үүлдерге хамаарыштыр чугаалаарын сралдажыйын. Комиссияның 15 кежигүүнден ол хуралга 12 кижи киришкен, үш кижи чептүг чылдагаан-биле келбейн барганын соңгулда комиссиязының амгы чаа даргазы К. Н. Нарылкова эгезинде дыңнаткан.

Соңгулда комиссиязының кежигүннерин четчелеп, келдиртип, эккелдиртип турда, элээн үе эрткен. 17 шакта деп чарлаттынган хурал барым, 17 шак 50 минута хиреде эгелээн.

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында Хоойлуның сески үүлүн көрээлиңер. Ында мындыг одуруглар бар: «Соңгулда комиссияларының хуралынга, оон иштинде депутаттарга кандидаттарны бүрүткеп турар үеде... күш-ажылчы коллективтериниң, хөй-ниити организацияларының, ортумак тускай болгаш дээди өөредилге черлериниң коллективтериниң, чүрттап турар чериниң аайы-биле соңгукчуларның база шериг кезектериниң аайы-биле шериг албанныларның хуралдарының, округтуң соңгулда комиссияларының, күрүне эргечагырганың органнарының төлээлекчилери, бүзүреттирген кижилер, парлалганың, телевидениениң, радионуң төлээлекчилери киржир эргелиг... Айыттынган төлээлекчилериниң соңгулда комиссиязының ажылынга холгаарлаарын болдуруп болбас».

«Найырал» совхозтуң активин соңгулда комиссиязының хуралынга Хоойлуунуң ол негелдезинге дүүштүр чаалап, киириштирген. Ынчангаш чалаттырган кижилер арбын болган. Кыдыындан хайгаарап олурарга, айтырыгта чалаттырганнарның соңгуургалы, идепкейи соңгулда комиссиязының кежигүннериниге бодаарга, улуг. Ылаңгыя айтырыглар оларның талазындан хөй болган. «Болур бе?», «Бүрүткээр мурнунда, каш сос...» дээш туруп кээп, чүве чугаалааннар бар. Чижээ, шак ындыг байдал-биле Чаа-Хөл эмнелгезиниң эмчизи-даа, СЭКП Улуг-Хем райкомунуң ийиги секретары-даа болгаш оон-даа өскелер сөс алган.

Айтырыг соора тургустуна бербези-биле, дараазында үүлдү маңаа тодарадып, тайылбырлаар апаар. СЭКП райкомунуң ийиги секретары К. Д. Биче-оол Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр база ол округтан депшиттирген, бүрүткедирибиле комиссия хуралынга келгени ол. Тыва АССР-ниң улус депутадынга Шагаан-Арыг № 116 соңгулда округундан база депшиттирген болгаш, кайы-округка бүрүткедирин шилип ап, ам-даа боданып турарын дыңнаткаш, айтырыгны көрдүнген хуусаазында чедир ажык арттырып каарын комиссиядан ол дилээн. Бо таварылгада, депутатка кандидат сос ап, чүве чугаалаар ужурлуг-даа. Ол — Хоойлу өзугаар шын. / оон соонда, айтырыг өске кандидаттың бүрүткелиниң дугайында турып келирге, ону комиссияның сайгарын чугаалажырынга холгаарлап эгелээн. Мындыг үүлдер кижини өлдепсиндире бээр болду. Черле ынчаш залдан айтырыглар, саналдар, чугаалар — соңгулда комиссиязының хуралдаарынга, арга-сүме солчуп, ажык чугаалажып, сайгарылга чорударынга шаптыктыг апарган деп дортубиле айтып болур. Чүге? Хуралдың эрткенинде Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында Хоойлуның негелделеринге дүүшпес үүлдер бар. Хуралдың ажылынга киришкен хөй-ниитиниң төлээлериниң талазындан соңгулда комиссиязының ажылынга холгаарлаашкын болдурганы Хоойлу негелдезинге дүүшпес. Комиссия кежигүннериниден үш кижи депутатка кандидатты бүрүткээр дугайында санал берген, дөрткүзү — удур саналдаан. Депутатка кандидатты бүрүткээр, бүрүткевезиниң дугайында айтырыгны комиссия бадылаашкынче киргген, дорт кижи бүрүткээр дээш бадылаан, сес кижи удур болган. Тодаргай тайылбыр комиссияның даргазының талазындан болбайн барганындан, бадылаашкынны кандыг шиитпирге үндезилеп чорутканы билдинмейн барган. Төп соңгулда комиссиязының кежигүнү Н. С. Бойду ону тодарадырын дилээргe, хенертен «сактым» каан чүве дег, бадылаашкын доозулганда, комиссия ону үндезилеп, депутатка кандидатты бүрүткевейн барганының чылдагаанын ам кээп харын, бүрүткел чорударынга эргежок чугула документилериниң соңгулда комиссиязынга кирбейн барганындан айтырыг ынчаар шиитпирлеттинген дээрзин тодаратканнар. А бүрүү чогум кымдал деп чүве билдинмес бооп арткан.

Оон аңгыда Төп соңгулда комиссиязының депутатка кандидат К. А. Бичелдейниң документилерин бүрүткээрибиле хүлээп алырын дилээн шиитпирин округ соңгулда комиссиязының кичээнгейге албайн барганын чүү деп тайылбырлаарыл?

Улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында хоойлукудулганы хамыктаны дээш харысалга дугайында РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыында соңгулда комиссиязының ажыл-чорудулгазынга холгаарлааны... дээш, а ол ышкаш соңгулда комиссиязының кежигүнүнге оон бодунуң хүлээлгелерин күүседиринге шаптыктааны дээш, албан-дужаалдыг кижилерни торгаарынга чедир харысалга онаары көрдүнген болгай.

Вера КУМЛАР.
(«Шынның» корр.).
Улуг-Хем район.

Соңгулдаларга уткуштуг

Тывада автомобиль орудтарының төлевилел-сервиси тудуг каттыжыышкынының начальниги Василий Константинович Трофимов-биле база ужурашканнар.

В. К. Трофимовтуң бүзүреттирген кижизи Турада орук-тудуг участогунуң начальниги В. П. Порновских кандидаттың допчу намдарын таныштырган соонда, ол бодунуң соңгулда мурнунуң программазын таныштырган. Ында чүгле орук айтырыы эвес, республиканың, районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин-биле холбашкан айтырыглар база кирген.

Чыылган соңгукчулар кандидатың чагыларын бергеннер. Соңгулда округунуң девискээринде турар чүрттакчыдыг черлериниң чугула айтырыгларын шиитпирлээриниң оон дилээнщер.

Даңгыт ЧЫДЫМ.
ЧУРУКТА: ужуражылгын үезинде.

миссиязынче дамчыдар деп шиитпир үндүрген.

Тургустунуп келген айтырыгга харыыны билдириишкинге үндезилеп, тайылбырлаарын оралдажып көрейн. Улус депутадының кандидадынга депшиттиргениниң дугайында документилерин К. А. Бичелдей Шагаан-Арыгга боду январь 3-те эртенгиниң он шак үезинде эккелген. Чаа-Хөлдүң № 122 соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязының даргазы Т. М. Кара-оол семинарлап келир, он бир шакта аңаа дамчыдып бериптерибиле райкүүском секретары В. П. Бухтуева документилерни ап чыдып калган. Дүүш соонда Чаа-Хөлге келирге, соңгулда комиссиязының даргазы келбээн болган, комиссияның чыылып келген кежигүннери айтырыгны ынчангаш документилерни даргазы эккээрге, даартазында, январь 4-те эртенгиниң 10 шакта көөр дишкеннер. Депутатка кандидат оон соонда, райкүүскомче телефоннаан. В. П. Бухтуева-биле чугаалаа-

УЛУГ-ХЕМГЕ ЙӨРЭЭЛ

Енисейим эрнин орта келген санай
Эгээртинмес хайнып мөөрээн боралгаанга
Эъдим-чүрээм серинткенин, сеткил ханын,
Элдепейлиг тывызыксыың эскерер мен.
Баажызын мынча ботка тыппаан ышкаш,
Магадалым, чоргааралым улам денде,
Байгы турган угаан-күүм доюлбушаан,
Маңаа чеже мунчулбаан мен. Ужуу кайдал?
Тыва чурттун делгем унун чада баткан
Тыным чаяан не хемим күчүзүнден
Могаг билбес чуртталгаанын сүүзүнү
Борта, маңаа чулук тыртын дазылданган.
Тывызыымның баажызы сенден үнген,
Тывар кижи ону тыпсын. Чажыдым-дыр...
Эриг суунуун боралгааның хайымында,
Эгээртинмес ынакшылым ужуу гудуш!
Деңнээр күш чок күчү күжү улуг хемим,
Дерзин, каржы моондактарны чуй шаай бээр сен,
Эргеленчиг боралгаанга аттынып,
Эштип, таалап, эчис чедир чурттап каар мен,
Ынак хеним чалгыглары холдарым боop,
Ыдых хиндиң быжыг тутчуп, дөгүм болзун.
Шаалаан-шинлээн хөгжүмүн боор шимээн-даажы.
Шаптык билбес ырым болуп, диңмиттелзин!
Сеткилимниң эртинези — чымчак хөңүм
Чечектер боop, эриң дургаар саглаңнашсын
Серинн салгын агымында бырлаңнаажы
Сеткил-чүрээм эриг хөңүн оштаан ышкаш,
Чалар от дег, өлүм билбес ынакшылым
Чылыларга чалгыг дамчып өргүн берзин,
Тыным, ханым тудуш хемим, чуртталгаанын
Тыва черге каастап снилбээн угулзазын
Ындыннанган, моондак билбес ураи ырын
Ыдыкшыдын, мөңгежидип ырлап бээр сен.

Екатерина МЫНДРИМА.

ХОЛГААРЛААН ХЕРЭЭ ЧҮЛ?

Бодал

1990 чылдың январь 13-те № 11 «Шын» солунга парлаттынган «Төлевилелдерни номчааш...» деп чүүл-биле танышкаш, элээн бодандым. Чүге дээрге ук чүүлде болгаш төлевилелдерде айтырыглар мээң бодумга — Тыва АССР-ниң хамаатызынга, ажы-төлүмге, шуптувуска бүрүн хамааржыр. Тываның улусчу фронтузунуң программазының болгаш уставының төлевилелдерин хандыр бодавайн, республиканың амыдыралыбиле холбаштырбайн, оске черлериниң ындыг организацияларының документилерин барык ол-ла хевээр хоолгалап алганын шүгүмчүлевейн барып болбас. ССРЭ-ниң өске девискээрлеринде чүүү кылын турар болдур, ону өттүнген, хоолгалаан херээ, ажыы чүл? Бодунуң тус чериниң амыдыралын херек кырында бодавайн, барымдаалавайн, өске черлерде болушкуннарны, чорудулгаларны ол-ла хевээр хоолгалаар, өттүнер, «ураалаар» чорук кандыг аар уржуктарга чедиргенин Тываның улуг назылыг кижилери, бистер ам-даа утпаан бис. Чижээ, Совет Эвилелиниң девискээринге кур болгаш курукган черлерни шиңгээдип ап турган үеде база-ла ону өттүнүп, хамык мал одарларын аңдарып кааптарга, ооң орнунга тараа-даа, сиген-даа эвес, чыдыг чашпан үнген ийик. Ынчаарга чер хөрзүнүнүң катап тургустунарынга он эвес, а чүс-чүс чылдар негеттинер болгай.

А Тываның улусчу фронтузун тургузар дугайында айтырыг — колдунда социал-политиктиг айтырыг-дыр. Ынчаарга политикага частырыгны кылбазын чаа организацияны тургузарының эгелекчилеринге сүмелевишаан, ам бодумнуң чамдык бодалдарым илергейлеп көрейн.

Бирээде, Тыва АССР-ниң күрүне тургузуун өскертир, биригээр чугаалаарга, автономнуг республиканы Тыва ССР кылдыр эде организастаар дугайында айтырыг Тываның улусчу фронтузунуң программа төлевилелиндe көдүрген-дир. Мен бодаарымга, ол дээрге бо үениң айтырыы эвес болгаш хоозун аазаашкын болу бээр ийик. Тыва АССР-ни эвилелдешкеи республика кылдыр эде тургузарынга девискээр харын дүгжүп, тааржып турар деп бодаар мен. Ынчаарга амыдыралда шиитпирлиг күш — кижилер болгай. А сөөлгү медээлерни (1989 чылдың) өзугаар алырга, Тываның бүгү чурттакчыларының саны чүгле 312 муң кижи. Оода-ла чартык миллион безин четпес. Үндезин чурттакчыларның — 198 муң ажыг. Ол дээрге Совет Эвилелиниң улуг үлетпүрлүг областар, крайлар төптеринден безин 5-6 катап өвөөш-тир.

Эвилелдешкен республика болурунга материалдыг баазавыс, бүдүрүкчү күштеривистиң, экономикавыстың деңнели дүгжүр бе, ынчаш? Үлетпүр хөгжүлдевис РСФСР-ниң өске АССР-лериндeн ыракта хожудаан: чаңгыс трактор бүдүрүптер заводувус бар эвес, азырап алган малывыстың эъдин консервалаар безин шинээвис ам дээрезинде чок-тур.

Чурттакчы чоннуң социал-культура хөгжүлдезинде, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында, ылаңгыя көдээ ажыл-агыйда шиитпирлеттинмээн айтырыгларла хей. Ынчангаш Тыва АССР-ниң күрүне тургузуун оскертир дугайында программа төлевилелинде ол айтырыг хоозун чүүл болу бээр ышкаш. Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинин планнары шагда-ла тодаргайлаттынган болгай. Оларны күүседиринге кандыг-даа «улусчу фронтуунуң» негеттинмейн турары черле билдингир.

Ийинде, «Тываның национал культуразын катап тургузар» деп айтырыгны төлевилелде киргенин бодаарга, Тывага Совет эрге-чагырганың чылдарында бистиң чонувустуң национал культуразы чидип, узуткаттына берген ышкаш сагындырар. А херек кырында Совет эрге-чагырганың чылдарында Тываның национал культуразы чидер хамаанчок, харын улам хөгжүп келгенин Алексей Дүгержааның киргени бичии чижектер көргүзүп турар деп бодаар мен. Чогум черле ынчаш, кандыг национал культураны катап тургузар дугайында айтырыгны төлевилелде көдүрүп турарының ужуру билдинмес.

Үште, Совет эрге-чагырганың чылдарында Тываның чамдык девискээри өскүндүргам, ону дедир эгидер дугайында айтырыг документ төлевилелинде ажыы-биле бижиттинген.

Дөртте, партия, совет, профөвилел органнарының эрге-хүлээлгелерин холгаарлаар дээн хөөн программадаа, устав-даа төлевилелдеринде бар-дыр деп бодал кижиниң сагыжынга кирип келир-дир. Мен бодаарымга, бүгү-ле айтырыгларны эвес, а эң чугула бир азы ийи-үш хире айтырыгларны, чижээ, бойдусту, төөгүнүң турасказаларын ыамгалаар айтырыгларны ТУФ (ам тургустунар) холга алгаш, шиитпирлээр болза ол ажыктыг, херек кырында бүттүнүп болгу дег.

Яков НОРБУ.
1942 чылдан бээр СЭКП кежигүнү.

САКТЫЫШКЫН-ХУРАЛ

Кандыг-даа кижи бодунуң ажылдап турар коллективинге хүндүлүг, эргим. Ында ажылдап турар кижилер ооң чоок төрелдери дег апаар. Бир эвес оон бир кижи «кызыл дустап» чоруй барган, азы өскээр ажылдай берген болза, ооң дугайында чылыг сактыышкыннар ыяап-ла төрүттүнүп келир. Тываның дыл, литература болгаш төөгү эртем-шинчилел институдунуң хуралдаар залында эртемниң болгаш чырыдыышкынның сураглыг ажылдакчызы Монгуш Допчунович Биче-оолдуң чогаадып кылган тыва дыл болгаш өөредилге номнарын республиканың Пушкин аттыг библиотеказының чурт-шинчилел килдизинин ажылдакчылары делгээн. Ол номнарның хөйүн болгаш ону чаңгыс кижиниң чогаадын кылганын кижи кайгаар.

Тыва дылдың шинчилекчизиниң (дириг турган болза) сезен харлаанынга тураскаатканы сактыышкын-хуралын Тываның эртем-шинчилел институдунуң директору, доктор Юрий Аранчын ажыткаш, Тываның эртемденнериниң бирээзи, хоочун башкы, тыва дылдың шинчилекчизи Монгүш Биче-оолдуң эрткен оруунуң, ажылчорудулгазының дугайында чылыг сактыышкынны кылган.

Тыва бижиктi нептередир, ону улам сайзырадыр, чоннуң бижик-билиглиг болдурар дээш улуг ажылдарны кылып чораан эртемденниң бирээзи Монгуш Биче-оол 4 болгаш 6-7 класстарга төрөөн дыл номнарын, «Тыва дылдың грамматиказы», «Тыва дылдың өөредилге ному» (бирги, ийиги кезектери), «Тыва дыл» номун, орус-тыва, тыва-орус словарь номнарын, «Тыва пунктуация», «Тыва орфография», «Тыва чугаа культуразы» болгаш өске-даа номнарны чогаадып тургузарынга төлептиг үлүүн киирген. Улуг-Хем районнуң Ак-Туруг девискээринге төрүттүнгеш, өскүс-даа калза, он урууларының аразындан эртем-билигже быжыг чүткүлдүүн, дээди эртемни чедип алгаш, улус өөредилгезиниң органнарынга ажылдап чораанын, эртем ажылдарын кылырынга быжыг туруштуун, өг-бүлезинге, ажы-төлүнге, кады ажылдап турган улуг, биче эш-өөрүнге эптигээлдек, аажок топтуг-томаанныг башкы эртемден болгаш өзугаар коммунист чораанын хуралга санал берип, сактыышкын кылгакнар—дыл эртемнериниң доктору Сат Шулуу, төөгүнүн болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар ниитилелдиң харыысалгалыг секретары Борис Чюдюк, дыл эртемнериниң кандидады Яков Хертек. Кызылда күрүненин едиституттуның башкызы, эртемден Доржу Куулар, аас чогаал талазы-биле эртем ажылдакчызы Дарыма Ондар, Тыва АССР-ниң улус өөредилгезиниң министри Николай Конгар боттарының сактыышкын чугааларынга илереткен.

—Тываның эртем-шинчилел институдунга барык 30 чыл дургузында ажылдап келгеш, аныяк эртем ажылдакчыларының өзулут дагдынык-чызы, башкызы болуп, тыва дылды шинчилээринге төлептиг үлүүн киирип, республика школаларынга өөредилге номнарын чогаадып келген кижизиг, томаанныг, угаанныг мөзү-шынарлыг Монгуш Биче-оолду утпас ужурлуг бис. Буянныг ачы-хавыязы дээш ол РСФСР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң дээди шаңналы К. Д. Ушинскийниң медалы-биле шаңнаткан. Аңаа РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы деп хүндүлүг атты тывыскан — деп чугаалааш, эртем-шинчилел институдунуң директорунуң эртем талазы-биле оралакчызы Доруг-оол Монгуш башкы эртемден дугайында хөйну өөгледи.

— Тыва дылдың үндезилекчи шинчилекчилериниң бирээзинге санаттырар Монгуш Допчунович-биле кады ажылдаар аас-кежиктиг болган мен. Маңаа оон тыва дылды шинчилээр, өөредилге номнарын тургузар талазыбиле буянныг ачы-дузазын санал берген-ниер бедин-биле үнеледи. Ооң чүттап турган бажыңынга тураскаалдыг самбыраны тургузарын база ооң ады-биле хоорайның бир кудумчузун адаарын өөренип көрзе кандыгыл?—деп саналды институтта дыл талазы-биле аныяк эртем ажылдакчызы Ульяна Өпей-оол тургускан. Ол чөптүг санал. Чүге дээрге башкы эртемден Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы болгаш хооркүүскомнуң хүндүлел номунда ону киир бижээн.

Адазының ураргларының кижизидилгези дээш туруштуун, хөглүг, баштак аажычаңын, спортка хандыкшылын, өг-бүлезинге үлегер-чижектиин, чонунга хүндүткелдиин ооң үзүү Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда салбырының марксизм-ленинизм кафедразының эргелекчизи, төөгү эртемнериниң кандидады, Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр депшиттирип турар Светлана Биче-оол, чугаалааш, ачазының адынга чылыг сөстер дээш өөрүп четтиргенин илереткен.

Сарыг-оол КУУЛАР.

ФАМИЛИЯЗЫ КЫМЫЛ?

Бир швед солуунуң бижип турары-биле алырга, беш-ле харлыг оолчугаш беш янзы фамилияга четтиккен. Ол боду эвес, харын ада-иезин фамилия солуп турбастар ийикпе.

Аас-кежиктиг ава, ача оглунга ийи кижиниң кайызының-даа фамилиязын тывысканнар. Оон чоорту бөдүүнчүдер дээш чүгле адазыныын эрттырганнар. Удаваанда өг-бүленің эъдери чарлыр ужурга таварышкан, ынчангаш хорадаан авазы чарылган ашаан чүү-даа сагындырбазын дээш бодунуң ыс-чоруур шаанда фамилиязын оглунга бижидип каан. Ынчап чоруй авазы ашакка-баргаш, оглунга ооң фамилиязын тывыскан. Ынчап кээр орта ол хөрээженің чарлыр берген ашаа хорадааш, мээң фамилиям алзын дээн. Оонна ам оолдуң фамилиязын беш удаа солуур ужурга таварышкан. Моон соңгаар оолдуң фамилиязын солууру ооң-биле кызыгаарланган деп бодаар силер бе? Кандыг-ла болду...

Тарас ЛАРИОХИН.
Стокгольм.

Хостуг үе

«НАЧЫННАР» КЫМНАРЫЛ?

Улуг-Хем районнуң спорткомитединиң чанында шыырак спорттулардан болгаш спорттуң хоочуннарындан тургустунган «Начыннар» агитбригада тургустунгандан бээр чаа-ла бир чыл ажып чоруур. Ынчалза-даа олар көдээ чурттакчыларның күзенчиг аалчылары болу берген.

Эрткен дыштанар үүнде «Начыннар» Торгалыг суурга аалдап чораан. Ол кежээ суурнуң улуг-биче чурттакчылары клубту долдур олурупкан. Чыылганнарга аңгы-аңгы хевирлеринге көргүзүг оюнарын, ооң дүрүмнери-биле кыска тайылбыр - таныштырылганы стол теннизинге хөрээженнер аразында ,республиканың каш дакпыр чемпиону, спорттуң бо хевиринге 1-ги разрядчы, Шагаан-Арыг хоорайда «Совет Тываның 40 чылы» кинотеатрның киномеханиги Арина Дөңгүр-оол, шыдыраага 1-ги разрядчы Илья Мохов, бокска ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Эрес Сагаан-оол олар кылган.

Ол ышкаш хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери, 1986 чылда РСФСР-ниң чыынды командазының кежигүнү Роман Монгуш бодунуң спорттуу чедиишкиннериниң болгаш спорттуу кижиниң бодун ап чоруур чурумунуң дугайында чугаалап берген. Аныяктарның болгаш студентилерниң Бүгү-делегей фестивалының киржикчизи, Шагаан-Арыгда септелге-техниктиг бүдүрүлге чериниң инженери Анатолий Уйнукай Кореяга эрткен бо фестивальдың дугайында чугаалаарга, чон улуг сонуургал-биле дыннаан.

Дараазында 1989 чылдың август айда Москва хоорайга болуп эткен Бүгү-эвилелдиң 1-ги ажылчын спартакиадазының киржикчизи, спорттуу өг-бүлелер аразында республиканың адын камгалап чораан, райкүүскомнуң культура килдизиниң эргелекчизи, спорттуң хоочуну Виктор Дөңгүр-оол өг-бүлеге, уруглар кижизидилгезинге спорттуң ужурдузазын болгаш үй маргылдааның эрткенинің дугайында чугаалаан.

Ужуражылга соонда агитбригаданың концертин чыылганнар улуг сонуургал-биле көрген. Ылаңгыя «Ак-көк хемниң кижилери» деп уран-чечен фильмден Мергенниң ырын Анатолий Уйнукай ырлаарга, көрүкчүлер адыш часкаашкынныбиле байыр чедирип турду. Агитбригада кежигүннериниң эң-не бичези 5 харлыг Алена Дөңгүр-оол «Декей оо» деп танцыны күүседирге, көрүкчүлер катап-катап сценаже чалап турган.

Түннелинде совхоз директору Седей Бадарчы өөрүп четтиргенин илередип, агитбригадага чедиишкиннерни күзээн.

Ады-сураа алгый берген «Начыннар» агитбригадазы—районнуң культура-спорт комплекизиниң төвү. Ооң программазы спорттуу болгаш уран чүүлдү чон ортузунга пропагандалаарының чедимчелиг хевири апарган. Бир онзагай чүүлү — көрүкчүлер аалдап келген спортчулар-биле күжүн шенежип, сцена кырынче үнүп келгеш, ыры, танцыны-даа күүседип болур. Дыка көвей таварылгаларда шак-ла ындыг болуп турар.

«Начыннарниң» чоруу чогунгур-ла болзунам.

Николай САТ,
Улуг-Хем райкүүскомунда инити килдис эргелекчизи.

ШАЙЛАЛГА

Бо чылдың январь 6-да «Нью-Иорк таймс» солунга Фелисити Бэрриндженниң «Ийи улуг күрүнеин деткимчези-биле куда» деп чүүлү парлаттынган. Ында мынчаар бижээн:

ВАШИНГТОН. Американың Каттышкан Штаттарын «соок дайынның» баштайгы чылдарында удуртуп турган президентиниң уруунуң уруу Сьюзан Эйзенхауэр-биле космос шинчилээр совет программаның удуртукчузу турган Роальд Сагдеев нелээн дараазында айда Москвага шайлалга ажыдарын чарлаан. Ол дугайын боттарының чурттарының чазактарына дыннадырын олар чугула деп көргеннер.

Космос шинчилээр институттуң өөредилге төвүн удуртуп турар, ССРЭ-ниң улус депутады Сагдеев «Херек мээң чөпшээрел айтырып алырымда эвес, хамык харыысалга менде болганда, ону черле дыннадыр ужурлуг мен» деп чугаалаан. Сагдеев ол институттуң директору албан-дужаалындан 1988 чылда үнген.

Сагдеев Совет Эвилелинде өскерилгелериниң эң ажык талалакчыларының бирээзи болу берген.

1988 чылда президент Буштуң соңгулда мурнунуң кампаниязын эрттиреринге дузалажып турган Сьюзан Эйзенхауэр Сагдеев-биле 1987 чылдың августа Чатокуага болган америк-совет хамаарылгаларга тураскаткан конференцияга ужурашкан. Бир байырлал кежээзинде Сагдеев сценага «Когда маршируют святые» деп ырны күүсеткен, оон залга Сьюзан-биле танцылай берген.

Олар ында-хаая ужуражып турган-даа болза, чогум өгленчир дугайын чүгле кады ном бижип турар үеэинде бодап келгенин Вашингтонда дээрги Эйзенхауэрниң бажыңына бо чүүлдү бижиирин белеткеп турар үеде олар чугааланнар. Орус дылды ам өөренип турар дээрги Эйзенхауэр 38 харлыг, ооң мурнунда ашакка ийи катап барган, 8-тен 17 хар аразында үш уруглуг. Англилеп арыг чугаалаар Сагдеев 58 харлыг, кадайы-биле чарылган, улгаткылай бергилээн ийи уруглуг.

Бодунуң өгленир деп турарын күрүне чагыргазынга дыңнаткан дээрги Эйзенхауэр «Мен бодум-даа, Сагдеев-даа бистиң өг-бүле тудар деп турарывысты кымдаа деткивес деп бодаан бис» деп чугаалаан. Президент Буш средада телефонналаш, аас-кежикти күзээн. Дээрги Эйзенхауэрниң улуг акызы Дэвидтиң каты, Эйзенхауэрге вице-президент турган, ооң соонда президент турган Ричард Никсон база телефон дамчыштыр байыр чедирген.

Америк болгаш совет хамаатылар он-ону-биле өгленчип турган-даа болза, Сагдеев ышкаш билдингир күрүне ажылдакчызы, азы Эйзенхауэр ышкаш сураглыг өг-бүленің кежигүнү өг-бүле тудар таварылга мооң мурнунда турбаан. Оларның бадыланчыр байырлалы Москвага февраль 9-та болур, ол ооң соонда америк элчин черинге улам чылаар.

Олар өөредилге чылынын үезинде Американың Каттышкан Штаттарынга турарын дыңнатканнар. Сагдеев Вашингтонда бажыңындан бодунун эртем ажылы кылып турары Принстон университединиң чанында ханы шинчилелдер институдунче чоруп турар. А чайны олар Совет Эвилелинге эрттиреррлер.

(Бо чылдың январь 13-теги «СОВЕТСКАЯ КУЛЬТУРА» солундан).

УРУГЛАР КУХНЯЗЫ

«Уруглар кухнязы» деп каан бижиктиг бажыңны Эрзин суурда эскербейн барбас. Чүге дээрге элээди уруглардан эгелээш ада-неге чедир олче шуушкан чон үзүлбес. Аңаа кире бээрге арыг-силиг. Кухняның ажылдакчылары суурда бир хар чедир база кадыы кошкак урууларга аъш-чемни таарыштыр белеткеп берип турар. Сүт болгаш оон белеткээн чемнерден аңыда, яблоко чулуу, ак үстү база хуваалда өзугаар берип турар.

Ооң эргелекчизи Екатерина Чыпсынак ажылдааш, алды чыл чедип чоруур. Ол ажылының хыын тыва берген, чурттакчыларга мактадып турар. Ында диетсестра Долума Саая биле санитарка Алёна Комбу-Сюрюн олар база кызымак. Урууларга сүт кухнязының дузазы улуг. Ынчангаш чурттакчылар ооң ажыын биле берген.

Константин ХАНГАЙ.

Мындыг база болгулаар

«БАШКЫ, МӨД ЭККЕЛДИМ»

Кадыр-берт тайга-сын чурттуг, иштик хем черге ис базып чаа ажылдап келген аныяк башкы Бапыяк бажыңынга өөреникчилериниң ыдыраштарын хынап орда, соңгазының дужунга тергелиг аът кээп хаккыладыр тура дүшкен. Кырында доскаар салганын көрүп каан.

— Башкы , мөд эккелдим! Садыш алыр силер бе, чаа-ла куткан чүве? — дизе-ле, терге ээзи оол далашкан бо кире халып келген.

— Ийе, албас боор бе, бай! — дээш, башкы акшазын тутпушаан, үне халаан. «Чаа куткан диди эвеспе, амырадым, акшазын дораан бериптейн» деп бодай тырткан.

— Терге кырынче үне халы, башкым, көрден, чаагай деп чүвезин бо мөдтүн — деп терге, терге ээзиниң , карактары безин, тайгада одаг дег, хып турганзыг болган.

Бапыяк доскаарже бажын доңгайтып көре берген. Доскаар орту хире, кара-сарыг өңнүг бытпак чүве ында чиндиңээн.

— Фу, чыт деп чүвезин!— дээш, башкы думчуун дыыштырган, айтырган. Мыйыт кайыл ам?

— Мөд бо-ла-дыр!—дээш, оол карактарын чара көрбүшаан, кайгай берген.

...Чүү болганыл? Демги кижи мыйыт балык садыш чор боор деп, бо болгуже ары чигири чип көрбээн аныяк башкы ынчап бодаан (тайганыга ол балык, эт чип өскен). А ары ажаакчызы «мөд» дээрге, башкы «мыйыт» деп турганын ары ажаакчызы балыкчы эвес кижи болгаш, билбейн барган.

Алексей НУГУУРАК.

ШЫН БИЖЭЭН-ДИР БЕ?

Чылан чылдың кудуруу ырап, Аът чылдың бажы кажарарып үнүп келди. «Чаа чыл эрте берди, чөнүй бердиң бе, Мергелдей?» деп бодай бербеңер. Эрги сан-биле чыл үндүрүп олурарымны бодаан боор сен, номчукчу. Ынчаарга Чаа чылдың чолугуушкунун силер-биле кылбаан боор мен. Озалдаан дээш меңээ чеме-хала кыла бербейн көрүңер. Силериниң чагааларыңар маңаа олурганым ол ышкажыл.

Чагаа черле үстүр эвес. «Экин, эргим Мергелдей!» — деп эгелиг чагааларны Чаа чыл таварыштыр алдым. Чаа чылдың нүүрү-биле база бир экн шүгдүнүп, чагааларының кайызын парлап болурун, чежезин эъеринге харыылап, харын-даа атбажын салбаан, анаа-ла ниити шүгүмчүлел болурга, архивке-даа суп каар-дыр мен. Ынчалза-даа Самагалдай суурдан келген чагааны номчукчуларга допчулаар ужурга таварыштым.

«Мергелдейни бодап кээр мен. Мээ-медерелим чырыш кыынды берген ышкаш апаардыр мен. Амыдыралда барла хөлегелерни бодум киржилгем-биле ырадып, бистиң оруувуска моондак болган өөдежоктарны чоп мурнунга сойгалап, кызыл арныга чугаалаксаан ийик мен.

Чүнүн-даа мурнунда, Мергелдей сени база чунар-бажыңның «изиг» бузунга чуала хаартыптайн. Ажына бербес боор сен. Чарыш аъды Чараш-Хүрекин мунупкаш, кала-даа чоруп турган боор-дур сен. Бистиң Самагалдай суурну чүге оюп каптар апардың? Баан хандыр соодуп каан, тыва черниң чымчак хүрец дажындан чонуп каан шыдыраа аъды дег чараш хөлгеңмунупкаш, биске чаңгыс катап аалдап келгеш барган болзунза аа! Оон башка мен мынчап шүүдеп, редакцияже чагаа бижип орбас ийик мен.

Чевениннге чалынмайн чеээргээн хейил деп-даа бодай бербе. Олутпайын шүгүмчүлепкен дээш ажынма-даа, дарынма-даа. Шынап-ла, ажыы-дужүү чок чүве эдип олургаш канчаар мен, херектиң ужурунче киириптейн.

Мергелдейни чалаан болур, четпестер-ле дугайы болур. Ол шын. Бистиң Самагалдай суурда арагачыларга удур демисел кошкаан деп дораан-на чугаалаптайн, Мергелдей. Ол шын. Меге дээштин мерге тудуп алгаш, менче кожаңнады бээрлер база туруп келир болдур ийин. Херектиң ужуру мындыг. Арагачыларга удур демисел чорудун турар үеде, эзиртир суксуннарны садарын черле чурумчутса эки боор. Чижээ, моон мурнунда биске арага талону ийнни берип турган болза, ам үштү берип турар болу берген. Оон ыңай садыгга чымчак арага келирге, водка талонудаа барымдаалавайн садардыр. Араганың бажы турдала, улус дүрген-не сада тыртып алырын бодаар. Оон башка талону «елүп» калыр. Бода малы елүп каар чүве-биле дөмей-дир бе?

Автомагазиннер малчыннарга хүннүн эргежок чугула бараанларын чедирер. Херек кырында аңаа арага базга сада бээри чөптүг бе? Чок! Араганы чүгле тускайлаан садыгга сайгарар ужурлуг. Оон башка ооң үчёду будалы бээр. Оон-на контроль чок чүве үнери чугаажок.

Сөөлгү үеде Самагалдайда араганы боттары кылып ап турар кижилер көвүдээн. Черле ынчаш арагачыларны тодарадып, ажыл чок, арагага сундулуг кижилерни хөй-ниити черлеринге тургузуп, ажыл-хожулга тургузарының хемчеглерин алыр болза эки боор. Самагалдайга аныяк ооолдарның эзирик чорууру хаая эвес апарган. Кайда ажылдап, чурттап турар улус дээрзин тодарадыр үе келген. Хамык-ла корум-чурумну сандарадып турар кижилер ол болдур эвеспе.

Самагалдайда база бир чонга көску четпестер бар. Ол болза байырлал хүннери келирге, суурга арагалаашкын каш хонук үргүлчүлээр. Байырлал бүдүүзүнде митинг, ооң соонда шынар чок маргылдаалар эрттирип каар-дыр. Байырлалды улус арагалазын дээш эвес, дыштанзын дээн болганда, оюн-тоглааны бо хүннерде доктаамал чорудар эвес чүве бе?

Арагалаар, корум-чурум үрээр чоруктар-биле демисел Самагалдайда ден-деск эвес. Хөй-ниити, эргехоойлу органнары кады ажылдаарын чедип албайн турар.

Мындыг янзылыг чагаа силерже бижидим, эргим Мергелдей. Хүлээп алыр, албазыңарны боттарынар-ла көрүңер!»

Чүгле фамилиялар салып каан чагаа чорду. Чогум ындыг чагааларны сайгарбас-даа мен. Ынчалза-даа Самагалдайда мындыг янзылыг четпестер бар-даа чадап чок дээш, бир удаазында үндурер деп бодадым. Бир эвес автор мегелепкен болза, кызыл арныга чугаалап, моон соңгаар эрецгей медээ чорутпа деп кончаай-даа мен. Авторну дораан тып алыр болдур мен ийин. Аңчы ыттың чыттызы кандыг ийик, күжүр Мергелдей акыңар оон дорайтаар эвес. Үстүнде фактылар шын ирги бе? Ону районнуң удуртулгазы харыылай бээр боор.

Ындыг-мындыг чүве үне берзе, дораан тутсуп чеде бээр мен. Амдыызында Саяк-Хүрен чаазын чара семирип алган, халдып ыңай болурунга арай белен эвес. Үш үштүң тос хонуунда соодуп келдим. Шимчеш-даа дивээн. Үш айның тозан хонуунда баглап келзивзе, баа ханз бээр боор. Ынчан таптыг Калдак-Хамар кадыр артын ажыр бастырган, арагачылар, корум-чурум үрекчилери бар болза, таптыг бөле-хаара тудуп, хөй-ниити мурнунга үндүре бергей мен.

МЕРГЕЛДЕЙ.

Кыска чугаа

«Тевени көрген»

Комсомолга аныяк оолду хүлээп ап турган. Хурал даргазы бодунуң эъчеглиг айтырын«салган.

— Александр Дюма деп кымыл?

— Хм... Ыык...

— Билир сен бе?

— Дыңнаан-даа ышкаш мен.

— Дыңнаан эвес, билир херек. Орус улустуң шылгарңгай шүлүкчүзү Александр Дюманы билбес кижиниң комсомолга канчап хүлээп алыр боор. Ындыг але? —дээш, дарга олурганнарны эргий көргүлээн.

«Бодунуң бажында теве көрбейн, эжиниң бажында тевене көрген» деп үлегер чугаа бар.

Николай ООРЖАК.

КАИ дыңнадыы

ЭЗИРИК ЧОЛААЧЫЛАР

Бо чылдың баштайгы он хонуунда республиканың автоорукторларына 2 саал-ондак болган. Январь 5-те 17 шак үезинде Красноярск — Кызыл аразының оруунуң 736-гы километринге Минусинск автоколонназының ЯШ 65-76 дугаарлыг «КамАЗ» 353-20 маркалыг машиназы орукту тайгыр участогунга чораан андарылган. Чолаачы Василий Иванович Еремеев дыка аар бертинген. Ону Кызыл хоорайның эмнелгезинин реанимация салбырында чыттырган.

Автомашинаны эзирик башкарар чоруктуң эвээжевейн турары дүвүрелди болдурган. Январьның баштайгы он хонуунда 24 кижи машинаны эзирик башкарып чораан, КАИ ажылдакчыларына туттурган. Оларның аразында «Тинлелге» совхозтуң чолаачызы Василий Догур-оолович Оюн, ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң чолаачызы Суруичап Салчакович Сосур-оол, Эрзинде район эмнелгезиниң чолаачызы Семен Седен-оолович Монгуш бар.

Моон мурнунда машинаны чаңгыс эвес удаа эзирик башкарын чорааш, туттуруп турганы дээш Тываның геология-шинчилел экспедициязының бызаңчызы Геннадий Николаевич Сергеевке хамаарыштыр кеземче хөрээн оттурары-биле ооң документилерин истелге органнарынче шилчиткен.

Кызыл хоорайда телетөптүң электромеханиги Чадыр-оол Кууларович Семис-оолдуң машина башкарар эргезин 3, а пассажирлер автобудурулгезиниң чолаачызы Николай Павлович Кондрашовтуң 1 чылда казаан.

Анна ДАВЫШ.
КАИ ажылдакчызы.

МӨГЕ КЫСТАР

Улуг-Хем районунуң Хайыракан суурда эвледи уругларының спорт школазында япон хүреш — дзю-до талазы-биле херээжен мөгелерни белеткеп эгелээн.

Дзю-дога өөренир күзелдиг уругларны 4 болүкке үскен. Ыында колдуунда Хайыракан ортумак школазының 5-11 класска чедир 130 өөренникизи хаара туттунган. Секция барып турар мөге кыстар неделяда ийи катап кичээл эрттирер.

Дзю-до хүрештиң аргаларын уругларга хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери Роман Середар өөредип турар. Ийи ай безин четпээн үе дургузында чараш аргалар ажыглаарын чамдык кыстар чеде-шкиниг шиңгээдип алгылаан. Чон мурнунга көргүзүг аргаларны Сырга Коңгаржап, Айлаң Монгуш, Айлаң Тоглакпан, Аля Маскыр, Едизавета Самбуу, Чечена Оюн, Чинчи Шойдуң болгаш оскелер-даа кылып турар.

Тренер башкы Р. Середар, 11 класс доозар уругларны Новосибирскиниң күш-культура техникумунуң хүреш салбырынга киирип өөренир кылдыр белеткеп турар.

Данзы САЛЧАК.

ДОСААФ — эрес-дидим чоруктуң школазы

АЙ ЧАРЛАТТЫНГАН. ООҢ СОРУЛГАЗЫ

ДОСААФ Совет Армияга болгаш Шериг-Далай Флодунга шериг хүлээлгезин эрттирип баар аныяктарны белеткээринге улуг үлүүн киирип турар. Аныяк оолдар ДОСААФ организацияларына техниктиг билиглерни шиңгээдип ап, күш-дамыр сайзыралын чедип ап турар. Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 72 чыл болур оюнга чедир хөй эвес үе өрткан. Анда уткуштур кандыг ажылдар кылдынып турарынга хамаарыштыр бистиң корреспондентивис ДОСААФ Тыва обкомунуң даргазы Н. М. Коротаевке айтырыглар салган.

— Камгалал - массалыг ажылдың чаңчыл болган бүгү-эвилел айын бо чылын эрттирер бе, Николай Михайлович?

— Ийе, эрттирер. Ол ай күш-ажылчы коллективтерге, профэвилел, комсомол болгаш ДОСААФ организацияларынга бо чылдың январь 23-тен февраль 23-ке чедир болуп эртер.

— Ооң сорулгазы чүл, бо талазы-биле чүнү чугаалап болур силер?

— Бо айның сорулгазы — шериг-патриоттуг болгаш камгалал-массалыг ажылды, республиканың ажылчы чонунуң, комсомолчуларының, аныяктарының кижизидилгезин улам сайзыраңгайдары болур. Ону кылырда ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң маадырлыг чаңчылдарынга үндезилеп чорудар.

Ай дургузунда үүнү кылып болурул? СЭКП-ниң XIX партия конференциязының, партияның XXVII съездизиниң, ооң дараазында болгулаан Пленумнарының материалдарын, совет улустуң күш-ажылчы, дайынчы болгаш револючу алдарлыг чаңчылдарын, ленинчи чагыларны, социалистиг Адачурттуң камгалаар талазы-биле ССРЭ Конституциязының үүлүдерин идепкейлиг пропагандалаар. Ажылчы чонунуң, ылаңгыя аныяктарның шериг-патриоттуг кижизидилге талазы-биле бүгү ажылын улам экижидери — бир кол сорулга ол.

— ДОСААФ комитеттериниң шериг кезектери-биле харылзаазының дугайын чугаалаары база артык эвес боор...

— Ылап-ла ындыг. ДОСААФ комитеттери, профэвилел болгаш комсомол организациялары бо талазы-биле боттуг ажылдарны чорудар апаар. Орта мыңдыг ажылдар хамааржыр:

ажыл-ишчилерни болгаш аныяктарны совет патриотизмге, бедик политиктиг серемчилелдиг чоруккa, совет Чепсектиг Күштерге ханы ынак болурунга кижизидер талазы-биле ажылды күштелдирери;

массалыг камгалал-спорт хемчеглерин эрттирери, совет кижилерниң амыдыралынга «ССРЭ-ни камгалаарынга болгаш күш-ажылга белен бол» деп бүгү-эвилелдиң күш-культура комплекизин шиңгээдип алыры;

улус ажыл-агыйынга техниктиг кадрлар белеткээр талазы-биле республиканың ДОСААФ организацияларының ажылын экижидери, камгалал-массалыг, өөредилге база спорт ажылынга материал-техниктиг баазаны доктаамал калбартыры болгаш быжыглаары;

политика - кижизидилге ажылының деңнелин бедидери база ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринге албан эрттирери-биле шериг назыны четпээн болгаш четкен аныяктарның техниктиг билиин болгаш күш-дамыр сайзыралын экижидери.

Чоруттунар ужурлуг бо спорт-массалыг ажылдар Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезинин 45 чылынга тураскаатынган ССРЭ-ниң улустарының Спартакиадазын эрттиринге болгаш белеткээринге салдар чедирер апаар.

Чарлаттынган айның ажыдыышкыны бүгү район топтеринге, хоорайларга болгаш суурларга байырлыг байдалга эрткен турар ужурлуг.

Шериг-патриоттуг болгаш камгалал-массалыг ажылга чедип алган чедиишкиннерни ынчан эмин эрттир мактаныышкын, көөргеттиглер чорук хевиринче киирбес херек.

— Чарлаттынган ай үезинде кандыг хемчеглер болурул, ону тодаргай чугаалап көрүңерем, Николай Михайлович?

— Ол ай дургузунда кежээлер, лекциялар, илеткелдер, беседалар болур. Анаа бистиң Тиилелгевистиң төөгүлүг ужур-дузазының дугайында, совет Чепсектиг Күштериниң маадырлыг оруунуң дугайында база Бүгү-эвилелдиң камгалал ниитилелиниң дугайында чугаа болур. Ынчан чаа кежигүннерни ниитилелге хүлээп алыр. ДОСААФ-тың лотерея билеттерин тарадырын база организастаар. Дадывыр хавырылдазын чорудар. Оон кирген акшаның кайнаар баарын, канчаар чарыгдаттынарын бүдүрүлгелерге, совхозтарга, өөредилге черлеринге профэвилел, комсомол база ДОСААФ организацияларының активчилери тайылбырлап бээрлер.

Сөвлгү чылдарда республиканың ДОСААФ организациялары Армия болгаш флотка специалистер белеткээриниң шынарын элээн экижиткен. ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң санын кызырып эгелээни-биле холбаштыр камгалал ниитилели аныяктарны шериг хөрээнге белеткээрин экижидер, харыысалгалыг чаа сорулгаларны күүседир.

Бистиң республикада шериг назыны четпээн үш аныяк кижиниң бирээзи-ле ДОСААФ-тың школаларынга болгаш клубтарынга шериг тускай мергежилди чедип ап турар. Өөредилге черлериниң кижизиттирикчилериниң хөй кезин шериг кезектеринге баргаш, мергежил аайы-биле класстыг специалистер апарып, шериг албанын эки эгелеп турарлар. Чарлаттынган айның үезинде чоруттунар ажыл армия-биле чонунуң чаңгыс эвин быжыглаарынче, шериг хептиг кижилерни хүндүлеп көөрүнче база олар-биле найыралды быжыглаарынче угланган.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

СОВХОЗТАРНЫҢ, БҮДҮРҮЛГЕЛЕРНИҢ, ОРГАНИЗАЦИЯЛАРНЫҢ УДУРТУКЧУЛАРЫНГА

Телевидение дамчыдылгазының 1-ги программазын көргүзерин хандырар «Экран-КР» космос харылзаазының хүлээп алыр станцияларын болгаш 2-ги программаның «Москва» станциязын Тыва АССР-ниң девискээринге 1990 — 1995 чылдарда тургузар дугайында керээлерни чарарын **Тываның радио-телевидение дамчыдылгазының төвү саналдап турар.** «Экран-КР» станцияның өртээ 10 муң, «Москва» станцияның —34 муң рубль.

Станцияларны тургускан черлериндеи 2—10 чедир километр хемчээлге дамчыдылга көргүзүүнүң шынары дыка бедик болур. Радиодамчыдылгазының каналдары станцияларда база бар.

Дамчыдылга төвүнүң адрези: Кызыл хоорай, Горная кудумчу, бажың № 29 (Островский кудумчузундан дамчып кирер), телефоннары 3-35-14, 3-27-91.

«ДЫШТАНЫЛГА ДАГЛАРЫНГА»

ВЛКСМ Тыва обкомунуң «Спутник» деп аныяктарның делегей туризминиң бюрозу Румынияга барып дыштанырын саналдап турар. 1990 чылдың февраль 6-дан 16-га чедир бала февраль 17-ден 27-ге чедир «Дыштанылга дагларынга» барып дыштанар.

Туризм бюрозунуң адрези: Кызыл хоорай. Политиктиг чырыдыышкын бажыңы, кабинет № 16, телефону 3-40-20.

АЖЫДЫЫШКЫН

Камгалал-массалыг ажылагыйының ажыдыышкынын ДОСААФ-тың обкому, хоорхому сонуургалдыг оранизациялар-биле кады январь 20-де ДОСААФ-тың Кызылда школазының бажыңына эрттирер.

Камгалал-массалыг ажыл айының ажыдыышкыны 14 шакта эгелээр.

ӨӨРЕДИЛГЕЖЕ ЧАЛАЛГА

1990 чылда сургуулдарны хүлээп алырын **«Тываның эзт-сүт үлетүр» каттыжыышкыны** чарлап турар. Кызылда № 1 ортумак профтехучилищениң салбырларынга тускай эртемниглерни сүт заводунуң баазазынга белеткээр. Өөренир тускай эртемнери: **сүттү болбаазырадып кылыр талазы-биле аппарат башкарыкчызы, саржаг кылыкчызы.**

Өөренириниң хуусаазы 6 ай. Кичээлдер 1990 чылдың февраль 1-де эгелээр. Анаа ортумак эртемнир кижилерни хүлээп алыр. Кызыл хоорайдан дашкаар черлерден келгеннерни ниити чуртталга бажыңы-биле хандырар. Сургуулдарны халаска чемгерер болгаш оларга стипендияны бээр. **Өөредилгезин дооскан сургуулдарны бааза бүдүрүлгелерже ажылдадып чорудар.**

Өөренип турганының үезин күш-ажыл стажынга киир санаар. Училищеге кээп өөренирин күзээннер **дараазында документилерни эккээр:** өөредип чорудар дугайында бааза бүдүрүлгениң бижии, ортумак эртемниң дугайында аттестат, 086-У майык ёзугаар эмчи шынызылгазы, чурттап турар черинден шынызылга (паспорт), 3×4 хемчээлдиг 6 фото-чуруктар.

Документилерни дараазында адресте хүлээп ап турар: Кызыл хоорай, Салчак Тока кудумчузу, бажың № 14, ОПТ-1, телефоннары **3-00-57, 3-06-55.**

• • •

1989-1990 чылдарда агрономия болгаш зооинженер факультеттериниң бот-өөредилгеги салбырларынга студентилерни хүлээп алырын Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунун Тывада филиалы чарлап турар. Билдириишкиннерни хүлээп алыры 1989 чылдың ноябрь 1-де эгелээн болгаш 1990 чылдың январь 15-ке чедир үргүлчүлээр. Киреринин шылгалдалары 1990 чылдың февраль 1-де эгелээр.

Агрономия болгаш зооинженер факультеттеринге киирин күзээннер дараазында эртемнер аайы-биле киреринин шылгалдаларын дужаар: химия, биология (аас-биле), орус дыл болгаш литература (бижимел-биле).

Филиал директорунун адынга билдириишкинге шилип алган тускай эртемни айтыр болгаш дараазында документилерни кожар: ортумак эртемниң дугайында документиниң боду, 286 азы 086 хевирнин эмчи шынызылгазы, күш-ажыл дептеринден ушта бижилге, 3×4 хемчээлдиг 6 фото-чуруктар. Институтка чедип келгеннер паспортун болгаш шериг биледин көргүзер.

Институтка киреринге ай хуусаалыг белеткел курстарынга хүлээп алыышкынны база чарлап турар. Директорнун адынга билдириишкинни болгаш өөредилге дээш 20 рубльди бухгалтерияга төлээн дугайында квитанцияны көргүзүп сөөлүнде белеткел курстарынга хүлээп алыр. Кичээлдер 1990 чылдың январь 3-те эгелээн болгаш үргүлчүлеп турар.

Филиалдың адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың № 5, бот-өөредилге салбыры.

Москванын «Театр — театрынын гастролюнун 88» деп хөгжүм-шии репертуары

Январь 22, 25, 27 хүннеринде **А. Копков.** «Слон» (шоодуглуг комедия).

Январь 20, 23, 26 хүннеринде **Ф. Дюрренматт** «Ромул великий» (комедия).

Январь 21, 24 хүннеринде **А. Поламишев** «Химеры».

Январь 28-те. «Театр-88-тин артистериниң концерти.

Январь 19-тан 28-ке чедир уругларга «Ну, Волк, погоди» деп тоол хүннүн-не болур.

Хүндүскү шиилер 10, 14.30 шактарда, кежээки шиилер 18.30 шакта эгелээр.

КИНО

ЯНВАРЬ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Однажды в Америке»** (АКШ, 3 сериялыг, 16 хар четпээннер кирбес) 9.30, 13.40, 17.50. **Видеозал:** **«Шестое июля»** 13.00, **«Султан Бейбарс»** (2 сериялыг) 10.00, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Тимур и его команда»** 9.00, **«Новые приключения кота в сапогах»** 10.30, 12.20, **«Черный капитан»** 14.10, 18.40, **«Один момент»** (Индия, 2 сериялыг) 16.20, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Зеленый луч»** 11.40, **«Ночевала тучка золотая»** 13.30, **«Раз, два — горе не беда!»** 15.20, 17.10, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Бесстрашный атаман»** 10.00, **«Приговоренный»** 11.30, 13.20, 15.10, 17.10, 19.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: **Похищение чародея»** 14.00, **«С течением времени»** (2 сериялыг) 16.00, 18.30 шактарда.

ЯНВАРЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **Жизнь по лимиту»** 9.30, 11.30, 17.30, 19.30 (узаткан), **«Однажды в Америке»** (АКШ, 3 сериялыг, 16 хар четпээннер кирбес) 13.30, **Видеозал:** **«Зита и Гита»** (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **Киноларчыындызы** 9.00, **«Полет навигатора»** 10.20, 15.30, **«Сын полка»** 13.50, **«Один момент»** (2 сериялыг) 17.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Черный капитан»** 13.30, 15.20, 17.10, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Окно спальни»** (АКШ) 15.00, 17.10, 19.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: **«В зоне особого внимания»** 18.00, 20.00 шактарда.

ТВ ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ЯНВАРЬ

Понедельник

ЯНВАРЬ 22

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильм. 8.55 «Джинджер биле Фред». Уран-чечен фильм. (Италия, Франция, ГФР) 11.00 «Бүзүренчиг-даа бол, элдептиг». 12.00 «Иван Пономаренко». Фильм-концерт. 12.30 Барымдаалыг фильм. 12.50—13.40 Фильм-концерт. 15.30 Барымдаалыг фильм. 15.55 Мультфильм. 15.15 Объектив. 16.50 Уругларга дамчыдылга. 17.50 «Бис болгаш экономика». Кооперативтер биле күрүне будүрүлгелериниң конкуренциязының дугайында. 18.25 Коллаж. (Реклама, чарлалдар, информация) 18.30 «Ye». 19.00 Делегей конкурзунуң лауреады В. Ковтун (баян) ойнаар. 19.15 А. П. Чеховтуң театры. «Үш угбашкы». Фильм-шии. 21.00 «Ye». 21.30 «Чурттаар оран-бажың — 2000» акция». 21.45 «Үш угбашкы». Фильм-шииниң уланчызы. 23.25 1989 чылда чырыкче үнген А. Солженицынның «Архипелаг ГУЛАГ» деп номун, В. Шаламовтуң рассказтарын долгандыр литературлуг маргылдаа. 00.05 —00.30 «Сактыышкын». С. биле Н. Радченколарның киржилгези-биле музыкалыг программа.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.10 Өөредилге программазы. 8.15 «Бүгүдени биликсеп тур мен». 8.35; 9.35 Литература. 9 класс. А. С. Пушкин — «Евгений Онегин». Авторнуң овур-хевири. 9.05 Итали дыл. 10.05 Бистиң садывыс. 10.35; 11.35 Биология. 7 класс. Бактериялар. 10.55 Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.55 Телефильмнер. 12.50 — 14.10 «Камерлиг сцена» театр студиязының фильм-шиизинин баштайгы көргүзүү. 17.00 Мультфильм. «Лоло пингвинчигеш». 1-ги фильм. (ССРЭ—Япония).

КЫЗЫЛДАН

17.30 «Төрээн черниң ырылары». 18.00 «Спорт». Хүреш, бокс, ушуга ынактарга.

МОСКВАДАН

18.30 «Ye». 19.00 Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Рига)—«Химик». 20.10 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!.

КЫЗЫЛДАН

20.25 «Тыва черде». Программада: «Соңгулдаларга уткуштур». «Кооперативтериниң ажыл-чорудулгазы». «Тыва улустуң чаңчылдары болгаш ёзулалдары». Медээлер. 21.00 «Ye». 21.05 Барымдаалыг фильм. 21.25 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

21.30 «Котлован» барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги кезээ —«Бодал». 2-ги кезээ — «Амыдырап-чурттаары». 22.40 В. Добрынин композиторнуң чогаадыкчы ажылының кежээзи. 00.30 — 01.20 Даг хаагынын спорту. Делегей кубогу. Эр кижилер.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.30 Хабаровск телестудиязының программазы. 18.30 «Ye». 19.00 Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Рига)—«Химик». 20.10 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.25 — 21.30 Музыкалыг телеабонемент. «Легенда ышкаш төөгү».

Вторник

ЯНВАРЬ 23

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Барымдаалыг фильм. 9.10 Мультфильмнер. 9.30 Улусчу хөгжүм херектеринин үннери. 10.00 Барымдаалыг фильм. 10.20 «Ол болган... болган...» 10.45 1989 чылда чырыкче үнген А Солженицынның «Архипелаг ГУЛАГ» деп номун, В. Шаламовтуң рассказтарын долгандыр литературлуг маргылдаа. 11.25 Уругларга дамчыдылга. 12.25 Коллаж. 12.30 «Ye». 13.00 —14.50 В. Добрынин композиторнуң чогаадыкчы ажылынын кежээзи. 15.30 РСФСР болгаш ҮССР улустарының хөгжүмнүг аас чогаалының концерти. 16.00 Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.30 «Экии, музыка!». 17.05 Мультфильмнер. 17.35 Барымдаалыг фильм. 18.00 Эрге-чагырганы — Советтерге. 18.30 «Ye». 19.00 Аныяктар медээзини. 19.45 Поэзия минуталары. 19.50 «Эрткен үеге эрге». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 «Чурттаар оран-бажың — 2000» акция». 21.40 Педагогика эртемниериниң доктору Г. А. Китайгородскийбиле ужуражыышкын. 23.00 И.-С. Бах. Концерт. 23.35—23.50 Улуг кижилерге мультфильм. «Сүмелер бээранге ынак койгун».

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.10 Өөредилге программазы. 8.15 «Бүгүдени биликсеп тур мен». 8.35; 9.35 Литература. 7 класс. М. Горький — «Чаш чораанын». 11.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 Фильм-концерт. 12.35 — 13.40 «Хлеб — чүве ады». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 17.00 Мультфильм. «Лоло пингвинчигеш». 3-кү фильм. 17.30 Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 17.40 Джаз музыказының концерти.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: «Чурттаар оран-бажың—2000». Депутаттарга кандидаттар дугайында чугаалап тур бис». «ИХМ-ниң парлалга төвү дыңнадып тур». Медээлер. 19.05 Медээлер. 19.10 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.15 Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов» — «Химик». Чапсарда (19.50)— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 21.15 Үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 21.30— 22.40 «Дээр хараачыгайлары». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Ye». 19.00 — 19.15 Концерт.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 «Делегатскаяда музей». «Чаш назынче аянчорук». 19.39 Поэзия. А. Марков. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 ССРЭ-ниң Күртелерадиозунун квартединиң концерти. 20.30 «Оваарымчалыг, уруглар!». Барымдаалыг фильм. 20.45 — 21.30 «База катап ынакшыл дугайында». Концерт.

Среда

ЯНВАРЬ 24

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Мультфильм. 8.35 «Мария». Барымдаалыг фильм. 9.15 «Эрткен үеге эрге». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 10.25 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. «Швеберш-Халль хоорайда кудук чаныгга Пирог байырдалы». (ГФР). 11.00 «Төөгүге шылгалда». Барымдаалыг фильм. 11.30 «Делегейни дескиндир». Альманах. 12.30 «Ye». 13.00 А. П. Чеховтуң театры. «Үш угбашкы». Фильм-шии. 16.25 Музыка эртинези. 17.05 Мультфильм. 17.25 Уругларга дамчыдылга. 18.25 Коллаж. 18.30 «Ye». 19.00 Депшилге. Информация. Реклама. 19.30 Мультфильм. 19.45 Эрткен үеге эрге». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 «Чурттаар оран-бажың—2000» акция» 21.40 «Эде тургустунуушкун: нарын айтырыглар болгаш шиитпирлер». 22.55 «Владимир Высоцкий. Монолог». 23.55 — 00.30 «Чаартылга». Телефильмниң баштайгы көргүзүү.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.10 Өөредилге программазы. 8.15 «Бүгүдени биликсеп тур мен». 8.35; 9.35 Бойдус эртеми. 3 класс. Шивиниң кайгамчык байдалы. 9.05 Немец дыл. 10.05 Немец дыл. 10.35; 11.35 Литература. 7 класс. М. Горький — «Чаш чораанын». 11.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 Фильм-концерт. 12.35 — 13.40 «Хлеб — чүве ады». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 17.00 Мультфильм. «Лоло пингвинчигеш». 3-кү фильм. 17.30 Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 17.40 Джаз музыказының концерти.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: «Чурттаар оран-бажың—2000». Депутаттарга кандидаттар дугайында чугаалап тур бис». «ИХМ-ниң парлалга төвү дыңнадып тур». Медээлер. 19.05 Медээлер. 19.10 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.15 Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов» — «Химик». Чапсарда (19.50)— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 21.15 Үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 21.30— 22.40 «Дээр хараачыгайлары». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Ye». 19.00 — 19.15 Концерт.

Четверг

ЯНВАРЬ 25

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Мультфильмнер. 8.55 «Эрткен үеге эрге». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 10.10 «Владимир Высоцкий. Монолог». 11.25 Уругларга дамчыдылга. 12.25 Коллаж. 12.30 «Ye». 13.00 — 13.20 Барымдаалыг фильм. 15.30 Уругларга фильм. «Лома». 16.45 Барымдаалыг телефильмнер. 17.15 Бистиң студиядa А. Мельников. 17.45 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.30 «Ye». 19.00 «Топтуг чугаа». «Хүн бүрүде эрге-чагырга». 19.45 Поэзия минуталары. 19.50 «Узуну 150 чыл дурттуг орук». Садовскийлериниң династиязының дугайында. 21.00 «Ye». 21.30 «Чурттаар оран-бажың — 2000» акция». 22.30 «Эфирде музыка». 00.30 — 01.05 «Алдын дүптүг Волга». Телефильм.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.10 Өөредилге программазы. 8.15 «Бүгүдени биликсеп тур мен». 8.35; 9.35 Литература. 8 класс. Н. А. Некрасов. «Кол эжик аксында бодалдар». 9.05 Испан дыл. 10.05 Испан дыл. 10.35; 11.35 Бойдус эртеми. 2 класс. Арыгда кыш. 10.55 Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 Интеграция: инициатива, тывынгыр чорук, арыг орулга. 11.55 Ритмниг гимнастика. 12.25 —13.40 «Хлеб—чүве ады». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 17.00 Мультфильм. 17.10 Судхарани Раджхупати танцылаар. (Индия). 17.35 Башкир телестудиязының программазы.

КЫЗЫЛДАН

18.10 Медээлер. 18.15 «Экономика болгаш бис». Программада: «Амыдыралывыс экижээн бе?». «Арендатор турганнарның чагаалары».

МОСКВАДАН

19.00 Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — ЦСКА. Чапсарда (20.10)— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.25 Хоккейниң уланчызы.

КЫЗЫЛДАН

21.00 «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Соңгулдаларга уткуштур». «Улусчу контроль». «Силерни кандыг хандырыш турарыл?».

МОСКВАДАН

21.30 «Иллюзион». «Коленьодан чүве сагынмас кижи». Уран-чечен телефильм. (Италия). 23.10 В. Высоцкий Чечен-Ингушетияда. 00.10 — 01.00 Баскетбол Р. Корачының кубогу. Эр кижилер. ЦСКА—«Фонола».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — ЦСКА. Чапсарда (20.10)— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 21.00 — 21.30 Ритмниг гимнастика.

Пятница

ЯНВАРЬ 26

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильмнер. 9.05 «Узуну 150 чыл дурттуг орук». 10.15 «Чыл үелери». Январь. 11.15 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 12.00 Барымдаалыг фильм. 12.30 «Ye». 13.00 — 13.50 Концерт. 15.15 Австралияның национал байырлал хүнүнге. 16.15 «Уругларга аңчыштар дугайында». 16.45 «Ак иви». «Амгинские березки» ансамбльдиң күүселдезинде якут тоол. 17.10 Индияның национал байырлалынга. «Адышта лотос». Кинопрограмма. 18.10 Поэзия. Л. Лавлинский. 18.25 Коллаж. 18.30 «Ye». 19.00 Озал-ондак чок шимчээшкин. 19.30 Улуг кижилерге мультфильм. 19.35 «Руфь». Уран-чечен фильм. 21.00 «Ye». 21.30 «Көрүүшкүн». 23.00 «Ол болган... болган...». 23.20 «Кулча шолу». Телефильм. 23.40 — 00.40 «Валерий Леонтьев Индияда». Фильм-концертин баштайгы көргүзүү.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Бүгүдени биликсеп тур мен». 8.35; 9.35 Литература. 8 класс. М. И. Глинка. «Вальс-фантазия». 9.05 Англи дыл. 10.05 Англи дыл. 10.35; 11.35 Бистиң долгандыр турар хүрээлел. 1 класс. Москва — ССРЭ-ниң найысылалы. 10.55 Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 Өг-бүле академиязы. 11.55 «Иллюзион». «Коленьодан чүве сагынмас кижи». Уран-чечен фильм. 13.35 Барымдаалыг фильмнер. 14.15 — 15.30 «Хлеб — чүве ады». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 17.00 Мультфильмнер. 17.30 Ленинград телестудиязының программазы.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Медээлер. 18.35 Уругларга фильм. 18.55 Медээлер. 19.00 «Тыва телевидение чалап тур». Кызыл хоорай студентилериниң социал нарын айтырыглары.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Культура кризизи — канчап оон үнерил? 21.45—00.50 «Дываажаң оранында кыш».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Ye». 19.00 «Арена». 20.00—20.15 «Тамчыктыг удуңар чаштар!».

Суббота

ЯНВАРЬ 27

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Өг-бүле академиязы. 9.05 Орус улустуң ырылары. 9.20 «Бистиң садывыс». 9.50 Кижи. Чер. Октаргай. 10.50 Леверкузен хоорайның «Байер» фирмазының эр ниити ыры коллективиниң концерти. (ГФР). 11.20 «Дириг амытаннар оранында». 12.20 Тиилелгениң 45 чыл болганына. «Бодувусче отту келдиртивис». 4 сериялыг уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары. 15.05 «Меркурий». Коммерция медээзини. 15.35 «Спектр» 16.05 Мультфильмнер. 16.20 «Партия дугайында чугаалар». 17.20 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. (Индия). 17.45 «Делегей панорамазы». 18.30 Леонид Быковтуң фильмнери база рольдары. «Лукаштарга алгыш-кыныш». 20.00 «Ааскежиктиг таварылга». Өг-бүле телевикториназы. 21.00 «Ye». 21.30 Текөрүкчүүнүң спутниги. 21.55 «Ойна, гармонь!». 23.10 — 01.15 «Дүн ортузунга чедир болгаш оон соонда».

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Барымдаалыг фильмнер. 9.00 «Артындан боолаашкын». Уран-чечен фильм. 10.30 Депшилге. Информация. Реклама. 11.00 Бүгүдеге педагогика. 12.00 «Төгериктиг квадратуразы». Национаддар аразында харылзааларның айтырыгларының талазы-биле публицистиг программа. 13.45 Бүгүдеге спорт. 14.00 Орус чугаа. 14.30 «Эфирде — Совет Россия». Видеоканал. 17.00 «Юрмала-90». Совет эстрада ырыларының аныяк күүседикчилериниң 5-ки бүгү-эвилел телеконкурузу. 18.10 Мультфильм. 18.30 «Ye». 19.00 В. Кикта, Киев Софиязының фрескалары. 19.40 Поэзия В. Мамонов. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Барымдаалыг телефильмнер. 20.55 Полоцкиде орган кежээзи. 21.20 «Карло ачаның театры». Улуг кижилерге мультфильм. 21.30 А. Гаврилин—«Анюта». А. П. Чеховтуң чогаалын ёзугаар тургускан фильм-балет. 22.40 «Музыка болгаш мода». 23.30—01.35 «Дүнеки сеанс» киноконцерт. «Бензоколонка кадыны». Уран-чечен фильм.

Воскресенье

ЯНВАРЬ 28

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Бүгүдеге спорт. 8.15 Ритмниг гимнастика. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 Эртен эрте». 10.00 «Адачурттунга бараан болур. 11.00 Эртенги хөглээшкинниг программа. 11.30 «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 «Музыкалыг киоск». 13.00 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. «Бодувусче отту келдиртивис». Уран-чечен фильм. 3-4 сериялары. 15.25 «Кадыкшыл». 16.10 «Кедээден дамчыдылга». 17.25 Уругларга информастыг - публицистиг программа. «Марафон-15». 18.40 Концерт. 19.00 «Улуг-хүн кинозалы». Мультфильм. Барымдаалыг фильм. «Агаар чок черге кээп дүжери». Уран-чечен телефильм. 21.00 «7 хонук». 22.00 Мөңге үүлдер дугайында бодалдар. 22.15—23.10 Чайковскийниң шупту симфониялары. № 2 симфония.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Концерт. 8.45 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Хемчээл чок чырык черим». 9.20 «Валентин биле Валентина». Уран-чечен фильм. 10.50 «Бистиң дүвүреливис чери». Барымдаалыг фильмнер. 11.30 «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 Экранда—01 албан чери. 12.55 Ф. Пуленк. «Обад». Концерт. 13.20 Украин ССР-ниң Күртелерадиозу. «Эде тургустунуушкун үезинин районда хүн бүрү болуушкуннары». 13.50 Концерт. 14.30 «Эфирде— Совет Россия». Видеоканал. 17.00 «Планета». 18.00 Мультфильм. 18.40 «Россияның карманы». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 19.00 ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Дницевтиң концерти. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» 20.15 «Атлетизм-89». «Советский спорт» солуунуң шанналы дээш делегей турнири. 21.00 «7 хонук». 22.00 Балконче үнген айыылдыг эжик». Уран-чечен фильм. 23.25 — 00.30 «Бистиң чурттап турарывыс оран». В. Виноградов режиссерлуг фильмнери.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-82; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Киллдистер: ◆ өөртүжүн амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34